

**Siyasî Tutumdan Mezhebî Tutuculuğa: Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e Muhâlefet
Bağlamında Nâsibîlik**

From Political Attitude to Sectarian Conservatism: Nasibism in the Con-
text of Respecting Ali and Ahl al-Bayt

Gülgün UYAR

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul/Türkiye
Prof. Dr., Marmara University, Faculty of Theology, Istanbul / Turkey

guyar@marmara.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0836-770X>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Değerlendirme / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Ocak / February 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Mayıs / May 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Mayıs / May

Atıf / Citation: Uyar, Gülgün. "Siyasî Tutumdan Mezhebî Tutuculuğa: Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e Muhâlefet Bağlamında Nâsibîlik". *edid: edebali islamiyat dergisi/ edebali islamic journal* 5/1 (Mayıs/May 2021): 47-83

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/edid> | mailto: iifdergi@bilecik.edu.tr

Copyright © Published by Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Bilecik Seyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Bilecik, 11230 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Öz¹

"Nâsibe" terimi, İmâmî hadis külliyyâtı, kelâm ve siyâsî literatüre ilişkin eserlerde kendileri dışındaki kişi, grup ve kitleleri tanımlamak için kullanılan en önemli terimlerden birisidir. İmâmî olmayan müslümanlar için genelde "Ehl-i hilâf" tâbiri kullanılmakla birlikte, İmâmîyye'nin kendisi dışındakileri tanımlamada kullandığı rencide edici terim ise "nâsibe"dir. Başlangıçta İmâmîyye'nin öncüleri olarak kabul edilen ilk Şîilere göre bu terim, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Peygamber'in diğer ashâbına üstünlüğünü inkâr ve onun hilâfet hakkını reddetmenin yanı sıra; Hz. Ali'den ve bütün Ehl-i Beyt'ten nefreti içermektedir. Bu bakımdan Nâsibe'nin ilk mensuplarının içinde öne çıkan kitlenin, Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan Hâricîler, hilâfeti zorla onun elinden alan Emevî yöneticileri ve onların yandaşları olduğu söylenmektedir. Çünkü o dönemde bugünkü anlamda Ehl-i Sünnet ve İmâmîyye gibi fırka ve mezhepler henüz ortaya çıkmamış olup, Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin Hz. Peygamber'in diğer ashâbına üstünlüğünü ileri süren birtakım marjinal gruplar bulunmaktaydı. İmâmîyye'nin müstakil bir mezheb olarak şekillenmeye başlayıp diğer Şîî fırkalarından ve özellikle ana bünyeden ayrılmaya başlamasından sonra, "nâsibe" teriminin anlamı daha genişletilerek neredeyse onların imâmet anlayışına karşı çıkan herkesi içine almaya başladı. Böylece "nâsibe" terimi Ehl-i hilâftan daha incitici ve dışlayıcı bir anlam ifade etmeye başladı. Bazı İmâmî âlimler, nâsibî olmayan Ehl-i hilâfın Allah indinde inaçsız olsalar bile, bu dünyada müslüman olarak kabul edilmeyi hak ettiklerini düşündüler. Diğer taraftan İmâmîyye'nin çoğunluğu onların bu dünyada gerçek bir küfür (küfr-i vâkîî) içinde bulduklarını ve bu dünyada da bu şekilde muâmele görmeleri gerektiğini kabul etti. Ehl-i hilâfla Nâsibîlik arasında ayırım yapanlar da hepsinin necis olduğunu düşünmekle birlikte; yine de onların hidâyete erişip imâmet doktrinine inanacak duruma gelebilecekleri yolunda ümitlerini korumakta ve bu kitleyle ilişkilerini buna göre düzenlemektedirler.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Nâsibe, nâsibî, Nâsibîlik, Ehl-i Beyt, Ehl-i hilâf, Hz. Ali'nin edfaliyeti, hilâfet hakkı, Emevîler, Hâricîlik.

Abstract

"Nâsiba" is one of the most important terms used for the non-Imâmîs in Imâmî hadith, theology and political literature. Although non-Imâmî Muslims are generally called as the "ahl al-khilâf", the most severe and offender term used for them is Nâsiba. At the beginning, the Nâsibîs according to Imâmîs were those who reject both Alî's superiority to Abû Bakr, Omar and the other companions of the Prophet and the right of the leadership to the caliphate or who hate Alî and the entire ahl al-bayt. Thus the early adherents of the Nâsiba are said to have included Umayyad rulers, especially Muâviya and Yazîd and the first established Islamic sect, Khawârij. Later, especially after the crystallization of the doctrine of "imâmat" and the foundation Imâmîyya, the term "nâsiba" began to be used by the adherents of the sect, for those who reject the doctrine of imâmat. With the passing of time, the term "nâsiba" began to be judged in harsher terms than the term of "ahl al-khilâf". Some Imâmî scholars hold that non-Nâsiba ahl al-khilâf deserves to be treated as muslims, even if in God's eyes they are disbelievers. On the other hand, most of them think that the nâsiba are already in this world in a state of actual disbelief. Thus they must be treated accordingly. Although there is no disagreement as to the impurity (being najis) of the Nâsiba, there are conflicting views as to the position of the rest of the ahl al-khilâf. Because this group thinks that they may see the light and adopt the Imâmî faith. In other words, they are not destined to remain forever as an impure (najis) unbeliever according to them.

Key words: History of Islam, Nâsiba, nâsibîs, ahl al-bayt, ahl al-khilâf, Alî's superiority, the right of the leadership, Umayyad, Khawârij.

¹ Kendilerine müracaat ettiğimiz konularda bilgilerini bizimle paylaşan Kıymetli Doç. Dr. Muhammed Enes Topgül ve Hafız Ahmet Sarıkaya Hocalarımız'a teşekkür ederiz.

A. NASB'İN LAFİZ VE İSTİLÂH ANLAMI

“Nasb” kavramının dayandığı “na-sa-be (نَسَبٌ\يَنْسِبُ\يَنْسَبُ)” fiili sözlükte “dikmek, kaldırmak, ağaç dikmek, kelimenin son harfini fetha ile harekelemek, nasb alâmeti koymak, hile ile kandırmak, bitkin düşürmek, atamak, tayin etmek; (lâm harf-i cerri ile) -e düşmanlık gütmek, -e harb ilân etmek, kin tutmak, deveci şarkı söylemek” gibi anlamlara gelmektedir. Lugatte bu farklı karşılıkları olan na-sa-be fiil kökü ve nâ-sa-be türevi, kelimenin “kin tutmak”, “düşmanlık gütmek”, “düşmanca tavır takınmak” şeklindeki anlamları ile ilişkili olarak ıstılâhî mânâsını kazanmıştır.²

Nasb kelimesinin ıstılâh olarak kazandığı anlamın sözlüklerde geçiş şekline bakılacak olursa; İbn Manzûr (711/1311) *Lisânü'l-Arab*'da, nâsibînin çoğulu “en-nevâsıb” ifadesine yer vermekte ve “Ali Aleyhisselâm'a aşırı buğzetzmeyi din edinen topluluk” açıklamasında bulunmaktadır.³ Fîrûzâbâdî de (817/1415) benzer şekilde en-nevâsıb, en-nâsıbiyye ve ehlü'n-nasb kelime ve tamlamalarını “Ali radiyallâhu anhü'ye buğzu din edinenler” şeklinde izah etmiştir.⁴

Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muhît*'inin en önemli şârihi Hindistan Bilgram'da doğup Mısır'da vefat eden Seyyid Murtazâ ez-Zebîdî (1205/1791) tarafından kaleme alınan *Tâcü'l-Arûs (Min Cevâhiri'l-Kâmûs)* isimli hacimli sözlükte “na-sa-be” maddesinde, “en-nevâsıb”, “en-nâsıbiyye” ve “ehlü'n-nevâsıb” kelimelerine şu anlam verilmektedir: “Bu kişiler, Efendimiz, Emîrülüm'minîn, ya'sûbü'l-müslimîn Ebü'l-Hasan Ali b. Ebî Tâlib radiyallâhu teâlâ anhü ve kerreme vechehû'ya aşırı buğzu din edinenlerdir. Onlar, ona düşmanlık ederler, muhalefetlerini açığa vururlar. Onlar Hâricî bir topluluktur. Haberleri el-Belâzürî'nin *el-Meâlim* adlı kitabında tam olarak bulunmaktadır.”⁵

² Nasb-nusub kelimesinin çoğulu olan ensâb, Câhiliye döneminde ibâdet için dikilen ve putlar adına kesilen hayvanların kanlarının üzerlerine döküldüğü taşlar ve Kâbe'nin harem bölgesini belirleyen taş alemler için kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de en-nusub (Mâide 5/3) ve el-ensâb (Mâide 5/90) konusunda getirilen yasaklar bildirilir. Bkz. Ahmet Güç, “Put”, *DİA*, XXXIV, 365; Nebi Bozkurt, “Taş”, *DİA*, XL, 141. Nasb kelimesinin “Deve binicisi ve yolcuların yapmış oldukları terennüm” anlamında bir mûsikî ıstılahı olarak kullanımı hakkında bkz. Mehmet Gönül-Onur Altıntuğ, “Dinler ve Mûsikî”, *İstem*, Yıl: 12, Sayı: 24 (2014), s. 43-62, s. 56. Nasb kelimesinin İbrânice ve Arapça'daki anlamları ve Tevrat'taki kullanılış şekliyle ilgili olarak bkz. İbn Meymun, 601/1204), *Delâletü'l-hâirîn* (yay. haz. Hüseyin Atay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1972. Ayrıca bkz. H. Bekir Karlığa, “Delâletü'l-Hâirîn”, *DİA*, IX, 123.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2. Baskı, Beyrut 1418/1997, XIV, 157.

⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 138.

⁵ Muhammed Murtazâ Hüseyin ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-X, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire 1306, IV, 277.

Antepli Seyyid Mütercim Âsım Efendi (1235/1819) *Kâmûsu'l-Muhît*'te "na-sa-be" maddesinde "en-nevâsıb", "en-nâsıbiyyet" ve "ehlü'n-nusb" kelimelerini tek tek zikrederek üçüne müşterek olarak şu anlamı vermektedir: "Havâric'den şol tâifeye itlâk olunur ki; Emîrü'l-mü'minîn ve ya'sûbüddîn İmâm Ali el-Murtazâ kerremallâhu vechehû hazretlerinin tarafı eşreflerine buğz ve adâvetle mütedeyyin olmuşlardır. İzhâr-ı adâvet mânâsından me'hûzdür."⁶ Âsım Efendi, *el-Kâmûs*'u çevirirken Murtazâ ez-Zebîdî'nin *Tâcü'l-Arûs* adlı şerhinden de faydalanmıştır.⁷

Nasb kelimesinin hem "fetha ile harekeleme" şeklindeki sözlük anlamı hem "Hz. Ali'ye muhalefet etmek, düşmanlık beslemek" mânâsına gelen ıstılâh karşılığı; Bağdat Nakîbü'l-Eşrâfı Şerîf Murtazâ (436/1044) ile nahiv hocası Ebû Saîd es-Sîrâfî (368/979) arasında geçen şu hâdisede ustalıkla bir arada kullanılmıştır:

Ebû Saîd es-Sîrâfî birgün ders verdiği henüz çocuk yaştaki Şerîf Murtazâ'ya "Amr'ı gördüm (Raeytü Amran)" cümlesindeki Amr kelimesinin nasb alâmetini sordu. Şerîf Murtazâ bu soruya çocuk yaşına göre beklene-medik bir süratle "Buğzu Ali'dir" cevabını vermiştir. Bu cevabı ile Amr b. el-Âs'ı ve onun Hz. Ali düşmanlığını kesdetmiş oluyordu. Şerîf Murtazâ'nın bu zekice cevabı nasb kelimesinin farklı anlamlarını bir araya getirmesi bakımından son derece iyi bir örnek oluşturmaktadır.⁸

Diğer taraftan; bazı sözlüklerde nasb kelimesinin ıstılâh anlamına tesadüf edilmemektedir. Ebû Mansûr el-Ezherî'nin (282-370), *Tehzîbü'l-luğa*'da kelimeye bu şekilde bir anlam vermediğini; daha doğrusu "en-nevâsıb", "en-nâsıbiyye" ve "ehlü'n-nevâsıb" ifadelerini madde başı olarak zikretmediğini görürüz.⁹ Karahisarlı Muslihuddin Mustafa'nın (968/1560-61) telif ettiği ve 1826 yılından beri İstanbul, Mısır, İran, Hindistan ve Kırım'da değişik boy-larda basılan *Ahterî-i Kebîr*'de "nusb-nusb" kelimesine ve diğer köklerden "nasb" ve "nisâb" kelimelerine verilen mânâlar arasında Ali karşıtlığı anlamına tesadüf edilmemektedir.¹⁰

Günümüzde sıklıkla kullanılan hacimli ve muhtasar sözlüklerde ise, nasb fiilinin hiçbir türevinde "Ali karşıtlığı" gibi bir anlama yer verilmez.¹¹ *Lexi-*

⁶ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, I, 685.

⁷ Mustafa S. Kaçalin, "Mütercim Âsım Efendi", *DİA*, XXXII, 200-202.

⁸ İbn Hallikân, IV, 414-415, 419; Yâfiî, III, 19; İbn Kesîr, XII, 3; İbnü'l-İmâd, V, 43.

⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa* (thk. Ahmed Abdülalim el-Berduni), I-XV, ed-Dâru'l-Mısriyye, Kahire [t.y.], XII, 210-212.

¹⁰ Mustafa b. Şemseddin el-Karahisârî Ahterî, *Ahterî-i Kebîr*, Ârif Efendi Matbaası, Dersaâdet 1321, s. 1089.

¹¹ Mevlüt Sarı, *Mevârid*, 1520-1521.

con'da ise ehlü'n-nusub için şu açıklama yapılır: "Ofores and hoftes Alis, ut quifeilli oppofuerunt."¹²

Bu makalede kelimenin kullanıldığı yerler zaman, kişi ve olay bağlamında tespit edildikten sonra, İmâmiyye'nin söz konusu terime yüklemiş olduğu anlam özellikle kendi kaynaklarından hareketle tarihi boyutuyla ele alınacaktır. Ayrıca İmâmiyye'nin zaman zaman Ehlü'l-hilâf olarak da isimlendirdiği ve hatta zimmîlerden bile daha alt kategoride değerlendirip "Nâsibî" olarak isimlendirdiği Ehl-i Sünnet mensuplarına ve zaman zaman da Şîa'nın dışındaki Hâricîlik gibi diğer mezheblere bakışı kendi görüşlerinden hareketle değerlendirilecektir.

B. SİYÂSÎ TUTUM OLARAK NÂSİBÎLİK

İslâm tarihinde ilk toplumsal hareketlilik Hz. Osman'ın (hilâfet: 644-656) hilâfetinde yaşanmış; Kûfe, Basra ve Mısır'dan gelen isyancılar Medîne'yi işgal ederek Hz. Osman'ı şehid etmişlerdi. Bu isyan ve neticesinde halifenin şehid edilmesi, Hz. Peygamber'in haber verdiği ve çıktığında herkesi etkileyecek olduğu söylenen fitnenin başlangıcı olarak yorumlanmıştır.¹³ Hz. Osman'ın şehâdetinin ardından halife olan Hz. Ali (40/661), Hz. Osman'ın katillerinin bulunarak cezalandırılacağı yönünde irade ortaya koymasına rağmen Şam vâlisi Muâviye b. Ebî Süfyân (60/680) ancak Hz. Osman'ın katilleri cezalandırıldıktan sonra biat edeceğini söyleyerek ayrılıkçı bir tutum sergilemiştir. Diğer taraftan; Hz. Osman'ın katillerinin bulunup cezalandırılmasını sağlamak ve tekrar mü'minlerin birliğini temin etmek için öncülük etmek isteyen Hz. Âişe (r.anhâ) (58/678) Mekke'de ikinci bir muhalefet odağının oluşmasına sebep olmuştur.

Hz. Ali'nin başında bulunduğu hilâfet ordusu ile Hz. Âişe'nin komuta ettiği muhalefet ordusu Basra'da karşı karşıya gelmişler ve Cemel Vak'asında (36/656) Müslümanlar ilk kez Müslüman kardeşleri ile savaşmak durumunda kalmışlardır. Meşrû halifeye başkaldırı anlamını taşıyan bu savaş, Müslümanların arasındaki güvenin ve birliğin zedelendiği ilk çatlağı meydana getirmiş ve öldürenle ölenin uhrevî durumu sorgulanmıştır. Muâviye b. Ebî Süfyân'ın itaat altına alınması amacıyla gerçekleşen Sıffin Savaşı (37/657) ve sonrasında gelişen tahkim olayı ise Hz. Ali'nin ordusunda bir bölünme ile sonuçlanmış ve Hâricîler adı verilen bu topluluk zaman içerisinde belirli îtikâdî umdeler etrafında şekillenen bir fırkaya dönüşmüştür.

¹² *Lexicon*, III, 5191-5192.

¹³ Hz. Ömer bu fitne hakkında bilgi almak istediğinde hadîsi nakleden Huzeyfe b. el-Yemân (36/656), söz konusu fitne ile onun arasında bir kapı olduğunu ifade ederek karışıklıkların ondan sonra zuhûr edeceğine işaret etmiştir. Bkz. Buhârî, "Mevâkîtü's-Salât", 4, "Zekât", 23, "Savm", 3, "Menâkıb", 25, "Fiten", 17; Müslim, "Fiten", 17; Tirmizî, "Menâkıb", 39.

Cemel ve Şam ordularının ibrâz ettikleri ortak çıkış noktası Hz. Osman'ın kanını dâvâ etmek iddiası iken gerek Hz. Âişe'nin etrafında toplanan Ümeyyeoğulları'nın ve gerek Muâviye b. Ebî Süfyân'ın temel hedefi Hz. Ali'yi hilâfet makamından azletmekti. Muâviye b. Ebî Süfyân bu amacna erişmek üzere Amr b. el-Âs'ın (43/664) desteğini de alarak kendi hilâfetini ilân etmek yönünde adımlar atmıştır. Hz. Hasan'ı (49/669) halife olarak tanımlayarak savaş açmasının sebebi de aynı gerekçedir. Muâviye b. Ebî Süfyân siyaseten yürüttüğü bu karşı koyuşu Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın katlinden sorumlu tutmaya kadar vardırıarak yerleşik bir Hz. Ali karşıtlığına dönüştürmüştür. Muâviye b. Ebî Süfyân Hz. Hasan'dan hilâfeti devraldığında Hz. Ali karşıtlığını resmiyete dökerek minberlerde Hz. Ali'ye sebedilmesi/şetmedilmesi kararını almıştır. Bu uygulama Ömer b. Abdilazîz (101/720) hâriç bütün Emevî halifeleri tarafından devam ettirilmiştir.¹⁴

Amr b. el-Âs'ın teklifi ile Kur'ân-ı Kerîm'in hakemliğine dâvet için Şam Mushafı mızrakların ucuna takılınca Hz. Ali'nin ordusu savaşı bırakmış ve Şam ordusu yenilmekten kurtulmuştu. İlk önce savaşı bırakan Iraklılar, iki taraf arasındaki kararın hakemlere havâle edilmesi üzerine, bu anlaşmayı kabul etmemişler ve Hz. Ali'yi tekrar savaşmak konusunda iknâ edemeyince de orduyu terkederek Kûfe yakınlarındaki Harûrâ'ya yerleşmişlerdir. Bu Hâricî zümre de tahkim kararını kabul ettiği için Hz. Ali'yi karşılarına almışlardı. Hâricîler, bu yaklaşımı dolayısıyla Hz. Ali'yi tekfir edeceklerdir.

İslâm tarihinde Emevîler ve Hâricîler Hz. Ali karşıtlığı noktasında ortak bir tutum sergilemişler ve bu konudaki tutuculukları nasb kavramı ile tanımlanmıştır. Ayrıldıkları çizgi ise Hâricîler'in, bir mezheb olgusu içerisinde Hz. Ali'yi ve Muâviye b. Ebî Süfyân'ı küfürle ithâm etmeleri; Emevîler'in ise Hz. Ali'yi suçlamayı ve kötümeyi siyasetin bir aracı hâline getirmeleridir. Her ne kadar nâsibîliğin bir parçası kabul edilse de bu makalede bir mezheb olması dolayısıyla Hâricîlik'e ve Hâricîler'e temas edilmeyecektir.

Siyâsî bir tutum olarak değerlendirildiğinde Muâviye b. Ebî Süfyân (60/679), Hz. Ali'ye karşı yürüttüğü açık muhalefet ve minberde alenen sebetme uygulaması sebebiyle nasb kavramının oluşumunda ilk nâsibî olma özelliğini taşımaktadır. Muâviye b. Ebî Süfyân, Hz. Ali'ye karşı girişmiş olduğu hilâfet ve iktidar mücadelesinde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı bilinçli bir hareket başlatmış ve kendisinden sonra gelen halifelere de bu geleneği mîrâs olarak bırakmıştır. Bu sebeple; münâfık bir nâsibî olarak nitelenmiş-

¹⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh* (thk. C. Johannes Tornberg), I-XIII, Dâru Sâdır, Beyrut 1399/1979, V, 42; Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (nşr. Alî Şîrî), Dâru İhyâ'î't-Turâsî'l-Arabî, 1408/1988, IX, 193; XIII, 243; XVII, 375; Kazancı, Ahmet Lütfî, *Abdülmelik b. Mervân 23/643-86/705*, ts., s. 89, 90, 91, 130.

tir.¹⁵ Kendisi de bir hadîs râvîsi olan Muâviye b. Ebî Süfyân nâsibî olduğu için hadîsçiler arasında kendisinden hadîs almayanlar olmuştur. Bilhassa Muâviye b. Ebî Süfyân'dan nakledilen ümmetin 70 küsur fırkaya ayrılacağı hadîsinde olduğu gibi.¹⁶

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Hz. Ali'ye yönelik nasb tutumu, hutbede Hz. Ali aleyhinde konuşulmasını emretmesi ile en belirgin şekilde görünür olmuştur. Eyâletlerde valiler vasıtasıyla uygulanan bu fiil bilhassa Hz. Ali karşıtı olmayan şehirlerde tepkiyle karşılanıyordu. Ancak bu tepki çok nadir olarak aleniyyete dökülebiliyordu. Bu konudaki tavrını sert bir şekilde açığa vuranlardan birisi sahâbî Hucr b. Adî'dir. Bilindiği üzere; Muâviye b. Ebî Süfyân, şehirler arasında özellikle Kûfe'yi, halkının Hz. Ali taraftarı olması sebebiyle sıkı bir denetim altında tutuyordu. Bu amaçla Kûfe'de bulunan ve Sıffin Savaşı'na katılmış Ziyâd, Süleyman b. Surad, Hucr b. Adî, Şebes b. Rib'î, Abdullâh b. Kevvâ' ve Amr b. Hamık'ın mutlaka namaz için mescide devam etmelerini emretmişti¹⁷. Hucr b. Adî, Muğîre b. Şu'be'nin (50/670) hutbelerde Hz. Ali'ye sebedip Hz. Osman'ı tezkiye etmesine tahammül edemeyerek tepki gösteriyordu.¹⁸ Zamanla Hucr b. Adî'nin etrafında Şiatü Ebî Tûrâb, Şiatü Ali ve et-Tûrâbiyye es-Seb'iyye şeklinde adlandırılan muhâlifler de toplanmaya başladı.¹⁹ Muğîre b. Şu'be'nin ardından Kûfe valisi olan Ziyâd b. Ebîh²⁰ (53/673), aynı şekilde Hz. Osman ve taraftarlarını medhedip, Hz. Ali ve taraftarlarının aleyhinde konuştuğunda, Hucr da tepkisini yinelemiştir.²¹ Ziyâd b. Ebîh, Hucr'u iknâ edemeyeceğini anlayınca,²² on üç arkadaşıyla birlikte Hucr b. Adî'yi Halife Muâviye b. Ebî Süfyân'a göndermiştir.²³ Hucr b. Adî ve arkadaşları hakkında ölüm cezası takdir edilmiş; canlarının bağışlanması için Hz. Ali'den teberrî etmeleri teklifini ise kabul etmemişlerdir.²⁴

¹⁵ Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm el-Yemenî İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-Zebb an Sünneti Ebi'l-Kâsım* (nşr. Şuayb el-Arnaut), I-IX, Müessesetü'r-Risâle, 2. bs., Beyrut 1992, III, 152.

¹⁶ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım*, III, 170, 171.

¹⁷ et-Taberî, *Târîhu'l-ümmem ve'l-mülûk* (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), I-XI, Dâru Süveydân, Beyrut, ts. V, 179.

¹⁸ et-Taberî, *Târîh*, V, 254; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 54.

¹⁹ et-Taberî, *Târîh*, V, 236, 256, 272; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 50-51.

²⁰ Muâviye b. Ebî Süfyân'ın nesebine ilhâk edildikten sonra şedîd bir nâsibî olmuştur. Bkz. Bedr b. Nâsır b. Muhammed el-Avvâd, *en-Nasb ve'n-Nevâsib: Dirâse Târîhiyye Akadiyye*, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad 1433, s. 333.

²¹ et-Taberî, *Târîh*, V, 255-256.

²² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 53.

²³ et-Taberî, *Târîh*, V, 268, 269, 272; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 483; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 51.

²⁴ et-Taberî, *Târîh*, V, 275, 276; 277, 278; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 52; ez-Zehebî, *Târîh* (41-60), s. 241.

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın, daha kendi hayatta iken veliahd tayin ederek biat aldığı oğlu Yezîd (64/683), İslâm toplumunda olumlu karşılık bulmamış bir halife idi. Kendisine biat etmeyen Hz. Hüseyin'in ailesiyle birlikte Kerbelâ Vak'ası'nda şehîd edilmesinin mes'ûlü kabul edilmiştir. Yezîd ahlâkî şahsiyetindeki zaaf lar ve şer-i şerîfe uymayan fiilleri sebebiyle de hilâfete lâyı k görülmemiştir. Harre Vak'ası ve Kâbe'nin mancınukla taşlanması hâdisesi de Yezîd'in hilâfetine sıhhatini tartışmalı hâle getirmiştir.²⁵ Yezîd b. Muâviye bizzat Hz. Ali ve Ehl-i Beyt karşıtı tutumuyla bağîz, nâsibî ve fâsık olarak tespit edilmiştir.²⁶ Yezîd'in nasb kriteri, Hz. Hüseyin'in şehâdetine rızâ göstermesinde açıkça ortaya çıkmaktadır.²⁷

Hz. Ali aleyhtarlığının kemikleşmiş bir siyâsî tutum olarak sergilenmesi sıkça rastlanır bir durumdu. Bu tutum zaman zaman, halifeden veya devlet görevlilerinden beklentisi olanların o günkü menfaatlerine göre tavır takınmaları sonucunu da beraberinde getirmiştir. Abdülmelik b. Mervân zamanında isyan eden Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekafî (67/687) bu konuda etkili bir örnektir. Hz. Hasan halife iken kendisine savaş ilân eden Muâviye b. Ebî Süfyân karşısında geri çekilip, Medâin'e sığınmak zorunda kaldığında (41/661) Muhtâr es-Sekafî Medâin valisi olan amcası Sa'd b. Mes'ûd'a Hz. Hasan'ı yakalayıp Muâviye b. Ebî Süfyân'a teslim etmesini tavsiye etmişti.²⁸ Yetişme çağında Hz. Ali'ye buğzeden bir nâsibî iken gündemin değişmesi ve kendisine bir siyâsî alan açarak güç oluşturma emeli Muhtâr es-Sekafî'yi Kerbelâ Vak'ası sonrasında Hz. Hüseyin'in katillerini cezalandırarak intikamını almak üzere Kûfeliler'i harekete geçiren bir öndere dönüştürmüştür.²⁹ Muhtâr es-Sekafî, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. el-Hanefiyye'nin izniyle taraftar topladığı dolayısıyla Ehl-i Beyt adına biat aldığı intibâını vererek Hz. Hüseyin'in ve Âl-i Muhammed'in katillerini bir bir ortadan kaldırmıştır (66-67/685-686).³⁰ Ancak bu değişken tavrı dolayısıyla güven telkin etmeyen Muhtâr es-Sekafî Ali Zeynelâbidîn tarafından "Allah'a ve

²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 222, 225.

²⁶ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım*, VIII, 35, 99, 104, 106; Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Vezîr el-Yemenî, *er-Ravdu'l-Bâsım fi'z-Zebbi an Seneti Ebi'l-Kâsım*, I-II, Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, II, 387.

²⁷ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım*, VIII, 99, 106; Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâyâmâz ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'* (nşr. Suayb el-Arnâvut), I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985, IV, 37.

²⁸ et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, I-XI, Dâru Süveydân, Beyrut, ts., V, 569; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh* (thk. C. Johannes Tornberg), I-XIII, Dâru Sâdır, Beyrut 1399/1979, IV, 168-169; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 249, 290; Hasan Yaşaroğlu, *Muhtar es-Sekafî*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991 (yüksek lisans tezi), s. 8, 9.

²⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 290, 319; XII, 65.

³⁰ et-Taberî, *Târîh*, VI, 9, 13-14, 38, 51, 62, 59-60; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 240; VIII, 436; Hasan, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 105-107.

Resûlü'ne yalan söyleyen bir kezzâb" olarak nitelenirken hâkim olmak istediği Irak bölgesinde istediği başarıyı elde edemeden bir iç hesaplaşma sonucu Mekke'de hilâfeti ilân etmiş olan Abdullâh b. Zübeyr'in (73/692) Basra valisi olarak görevlendirdiği kardeşi Mus'ab b. Zübeyr (67/687) tarafından öldürülmüştür.³¹

Ömer b. Abdilazîz hâriç, Emevîler dönemindeki halife ve idarecilerin genel siyaseti, kendi iktidarlarını ayakta tutmak ve meşrûyetlerini sağlamak için, etrafında muhalif hareketlerin örgütlenebileceği en önemli kitle olan Ehl-i Beyt'i baskı altına almak ve onların siyasî otoriteye karşı harekete geçmelerini engellemek üzere her türlü tedbire baş vurmaya başlamıştır. Özellikle Ehl-i Beyt'e karşı şedîd muhâlefetleriyle tanınan Muâviye b. Ebî Süfyân ve oğlu Yezîd'den sonra Hz. Ali ve taraftarlarına buğzeden, Emevî döneminin en acımasız ve nâsibî olarak tanımlanan yöneticilerinden birisi Haccâc b. Yûsuf'tur (95/714).³² Haccâc b. Yûsuf hem Emevîler'in sadık ve gözü pek bir destekçisi olmuş hem de Emevîler'in güvenini tam olarak kazanan bir vâli olarak görev yapmıştır.³³ Haccâc'ın nâsibîliğine açık bir delil olarak değerlendirilen hâdiselerden birisi; 80 (699) senesinde Ali-Fâtıma Evlâdı'nı tahfif etmek amacıyla Hz. Peygamber'in neslinden bir kızla evlenmesidir. Haccâc, Abdülmelik b. Mervân'ın (86/705) bu evliliği onamaması neticesinde de söz konusu evliliğe son vermiştir.³⁴ Yemen valisi olarak görev yapan Haccâc'ın kardeşi Muhammed b. Yûsuf es-Sakafî de minberde Hz. Ali'ye lânet okuduğu bildirilen devlet adamlarındandır. Hatta Hz. Ali'ye sebbetmesi için Hicr el-Münzirî adlı bir kişiyi görevlendirmiştir.³⁵ Haccâc'ın nâsibîliği Hz. Ali taraftarlarına da yöneliyordu. Sıffin savaşına katılmış olan Kümeyl b. Ziyâd'ı Hz. Osman'la aralarında cereyan etmiş bir hâdise dolayısıyla seneler sonra cezalandırmış ve bu esnada da Kümeyl'i tahrik etmek için Hz. Ali'nin aleyhinde konuşmuştur. Kümeyl'in dayanamayıp Hz. Ali'yi savunması üzerine ise öfkelenip ölüm emrini vermiş ve bu sebeple Kümeyl yüz yaşlarında iken öldürülmüştür (82/701).³⁶

Abdülmelik b. Mervân döneminde minberde Hz. Ali ve evlâdına sebbedilmesi emrini yerine getiren görevlilerden bir diğeri Medîne valisi Hişâm b. İsmâîl'dir. Medîneli yedi büyük fakîhten birisi kabul edilen Saîd b. Müseyyeb (94/713), hutbedeki bu sözleri işittiğinde imamdan yüzünü çeviriyordu.

³¹ ed-Dûlâbî, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-esmâ*, I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut 1403/1983, I, 150; İrfan Aycan, "Mus'ab b. Zübeyr", *DİA*, XXXI, 227.

³² İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 274; IX, 153; XII, 29.

³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 132.

³⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, VIII, 303; XII, 538.

³⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 80.

³⁶ Muhammed b. Hasan İbn Düreyd, *el-İştikâk* (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hâncî, Mısır 1378/1958, s. 405; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 46-47.

Hişâm b. İsmâîl, böyle davrandığında Saîd b. Müseyyeb'in yüzüne kum ve çakıl atılması için bir vazifeli tayin etmiştir.³⁷ Hişâm b. İsmâîl'in Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelâbidîn'e (94/712) karşı da olumsuz davranışlar sergilediği bilinmektedir.³⁸

Abdülmelik b. Mervân'ın, Hz. Ali aleyhtarlığını aksettiren diğer örnek, 66 (685-686) senesinde Hz. Ali'nin adı ve künyesi ile aynı diye Ali b. Abdullâh b. Abbâs'ın künyesini Ebû Muhammed olarak değiştirmesidir. Gereğini "Bu isim ve künye benim askerlerim arasında biraraya gelemez" sözleriyle daha açık ifade etmiştir.³⁹

Emevî halifelerinden Hişâm b. Abdülmelik'in (125/743) Ali-Fâtıma Evlâdına ve taraftarlarına karşı beslediği olumsuz düşünce ve buna bağlı olarak aldığı haksız karar ise; Kâbe'yi ziyareti sırasında kendisini tanımayan Mekkeliler'in son derece ihtiram gösterdikleri zâtın Ali Zeynelâbidîn olduğunu öğrendiğinde kendisini göstermiştir. Bu durumu hazmedemeyen halife, duruma muttali olan meşhur şâir Ferezdak'ın (114/732), Ali b. Hüseyin'i tanıtan ve medheden bir de şiir söylemesi üzerine iyice sinirlenmiş ve Ferezdak'ı Mekke-Medîne arasında Usfân'da hapsedirmiştir. Bunun üzerine Ferezdak, Hişâm'ı hicveden bir şiir söylemekten de geri durmamıştır⁴⁰.

Hişâm b. Abdülmelik, 106 (724-725) yılı haccında kendisine Hz. Ali'yi lânetlemesini hatırlatan Medîne valisi Saîd b. Abdullâh b. Velîd b. Osman b. Affân Hişâm'ın teklifini ise reddetmişti.⁴¹ Hişâm b. Abdülmelik'in 113 (732) yılında Medîne valisi tayin ettiği ve yedi yıl bu görevde kalan Hâlid b. Abdülmelik de minberde hutbede Hz. Ali'ye sebbetme adetini devam ettirmiştir.⁴²

Siyâsî tutum olarak nasb kavramını ve nâsibî örnekleri ele alırken temas edilmesi gerekli dikkat çekici bir diğer oluşum Abbâsî hilâfeti ve halifeleridir. Abbâsî ihtilâli Emevî Devleti'nin zulme varan uygulamaları, mevâlîye karşı olumsuz yaklaşımları ve bilhassa Hz. Fâtıma ve Hz. Ali Evlâdına revâ görülen muamelelere son vermek üzere gelişen bir ihtilâl girişimiydi. Söz

³⁷ Kazancı, *Abdülmelik*, s. 95.

³⁸ et-Taberî, *Târîh*, VI, 428; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 526-527; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 71.

³⁹ et-Taberî, *Târîh*, VII, 111-112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 254; a.g.e., V, 198-199; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 321; Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih (328/940), *el-İkdü'l-Ferîd*, Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, I-VII, Kahire 1953, V, 103.

⁴⁰ ez-Zehabî, *Târîh* (91-100), s. 438. Şiirin metni için bk. *Şerhu Dîvânî'l-Ferezdak* (haz. İliyyâ el-Hâvî), eş-Şirketü'l-Âlemiyye li'l-Kitâb, 2. bs., 1995, II, 353-356.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 130-131; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 234; İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 234.

⁴² Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ: el-Kısmü'l-Mütemmim li Tâbi Ehli Medîne ve min Ba'dihim* (thk. Ziyâd Muhammed Mansûr), Dârü Sâdır, Medine 1403/1983, s. 346, 405; Atçeken, s. 41-42, 51.

konusu ihtilâlî yürüten Abbâsî dâileri, kitleleri bu hedef etrafında toplayabilmek için “er-Rızâ min Âl-i Muhammed” şîârıyla biat almışlardı. İhtilâl başarıya ulaşırsa Âl-i Muhammed’de mensup bir halifenin iş başına geleceğini va’deden bu hareket beklendiği gibi netice vermemiş ve Abbâsî ailesi iktidarı uhdelerinde tutmuşlardır. Ali-Fâtıma Evlâdı ile amca çocukları olan Abbâs soyu, o güne kadar tam destek verdikleri Âl-i Muhammed’e karşı değişken bir siyâsî tavır sergilemişlerdir. İktidardan uzak tutulmak istenen Ali-Fâtıma Evlâdı genel itibariyle bu dönem zarfında da muhtemel bir tehlike olarak görülüp denetim altında tutularak baskılanmıştır. Halifeler özeleinde düşünülduğünde ise; kimi halife ve yöneticiler birer nâsibî olarak hareket ederken kimileri bu muameleyi telâfi ederek ilişkileri tamir gayreti içinde olmuşlardır.

Abbâsî ihtilâlinin öncülerinden olan ve “vezîru Âl-i Muhammed” olarak anılan Ebû Seleme el-Hallâl, Ehl-i Beyt neslinden bir halifenin görev almasını beklerken Ebü'l-Abbâs es-Seffâh hilâfetini ilân etmiş (132/749) ancak bu durum her ikisi arasında ciddi bir güven sorunu oluşturmuştur. Ebü'l-Abbâs es-Seffâh, Ebû Seleme el-Hallâl'ı İslâm Tarihi'nin ilk veziri olarak atamış olsa bile onun Âl-i Muhammed'e olan yakınlığını bir tehdit olarak görerek dördüncü ayın sonunda öldürülmesini sağlamıştır.⁴³ Nasıl Muâviye b. Ebî Süfyân, Ümeyyeogulları'nın iktidarı elinde tutabilmesi adına Ali-Fâtıma Evlâdı'nı baskı altına almak ve Hz. Ali ve evlâdı karşıtlığını canlı tutmak suretiyle bir nâsibî kimlik ihdâs ettiyse; Ebü'l-Abbâs es-Seffâh da Ali-Fâtıma Evlâdı'nın toplum üzerindeki etkisini kullanarak elde ettiği hilâfeti korumak adına siyâsî güç oluşturabilecek Aliogulları'nı ve taraftarlarını bertaraf edip, diğerleri ile olumlu münasebetler sürdürmek şeklinde yumuşak bir güç uygulayarak, nasb kavramına yeni bir açılım getirmiştir. Bu sebeple Abbâsî halifelerini bu değişkenlik içerisinde mevcut dönem şartlarına göre tek tek değerlendirmek isabetli olur. Abbâsî hilâfetini, Nâsibîlik açısından ele alırken, karşısında Hz. Ali taraftarlığı olarak başlayıp gelişen ve bir yönüyle Şîa'nın mezhebleşme evresini de kapsayan yaklaşık ilk yüz elli yıl bu makalede zaman sınırı olarak tespit edilmiştir.

Abbâsî hilâfetinin bu zaman dilimine bakıldığında (132-279/749-892) ilk on beş halifenin Hz. Ali ve evlâdı karşıtlığı noktasında farklı Nâsibîlik özellikleri gösterdikleri görülür. Abbâsîler'in ikinci kurucu ve güçlü halifesi kabul edilen Ebû Ca'fer el-Mansûr'un, bütün bu akrabalık ve geçmişten gelen birlikteliğe karşılık, yirmi iki yıllık hilâfeti boyunca mücadele içinde olduğu kesimlerin başında Ali-Fâtıma Evlâdı ve taraftarları yer almıştır.

⁴³ Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 146-147.

Hilâfete geldiği günden itibaren Ali-Fâtıma Evlâdı ve taraftarlarını takip ve cezalandırma siyaseti izlemiştir.

Ebû Ca'fer el-Mansûr, Abdullâh b. Hasan'ın iki oğlu Muhammed en-Nefsü'z-zekiyye ve İbrâhim b. Abdillâh'ı isyan edecekleri düşüncesi ile ve Muhammed en-Nefsü'z-zekiyye'nin Abbâsî ihtilâl sürecinde Âl-i Muhammed'in muhtemel halife adayı olarak belirmiş olmasından endişe duyarak gün gün takip etmiştir. Bu baskı, Muhammed en-Nefsü'z-zekiyye ve kardeşinin gizlenmelerine ve onları ele geçirebilmek için babası Abdullâh b. Hasan ve Hasanoğulları'nın sorgulanarak hapsedilip, işkenceye mâruz bırakılmalarına sebep olmuştur. Muhtemelen Hasanoğulları'nın hapsedilmesinden sonra Medîne valisi Riyâh, Medîneliler'i tahrik etmek için Muhammed, İbrâhîm ve Medîneliler'e alenen küfredip minberde Muhammed ve kardeşi için, fâsık, edepsiz, haydut ifadelerini kullanıp, anneleri hakkında edebe aykırı sözler sarfedince Medîneliler "Fesubhânallâh", diyerek tepkilerini dile getirmişlerdir. Vali Medîneliler'i halifeye şikayet etmekle tehdit ettiğinde ise cemaat valiyi taşlamışlardır.⁴⁴

Ebu Ca'fer el-Mansûr, Ali-Fâtıma Evlâdı'na karşı alenen düşmalık göstermiştir. Hasanoğulları'na yapılan muamele bir mânâda Hz. Hasan soyunun yaşadığı bir Kerbelâ vak'asıdır. Hatta Medîne valisi olarak atadığı Hasan b. Zeyd b. Hasan b. Hasan b. Ali (168/785) Haccâc b. Yûsuf'un aleyhinde konuşup Haccâc'ı övenlerden şikayette bulununca halife, Haccâc gibi bir idarecisi olmaktan memnun olacağını söylemiştir.⁴⁵ Ebû Ca'fer el-Mansûr, daha sonra Hasan b. Zeyd'i azledip mallarına el koymuş ve Hasan b. Zeyd dövülerek⁴⁶ hapse atılmıştır.⁴⁷

Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbâs'ın soyundan geldikleri için kendilerini Âl-i Muhammed ve Ehl-i Beyt olarak gören Abbâsî halifelerini en çok rahatsız eden husus, Hz. Ali ve evlâdının hilâfette öncelikleri olduğu inancı idi. Halife el-Mehdî, Ali-Fâtıma Evlâdı'na karşı ılımlı olmakla birlikte Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin devlet başkanı olması yönündeki düşünceye karşı ise tepkiliydi.⁴⁸ el-Mehdî, Hz. Ali ve ailesinin hilâfette önceliği olmadığı yolunda, Ebû'l-Abbâs es-Saffâh'tan itibaren benimsenen görüşe tâbî idi.⁴⁹

⁴⁴ et-Taberî, *Târîh*, VII, 543.

⁴⁵ et-Taberî, *Târîh*, VIII, 69.

⁴⁶ et-Taberî, *Târîh*, VIII, 156; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 150-151; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmüsü terâcim* (thk. Züheyr Fethullah), I-VIII, Dârü'l-İlm lî'l-Melâyin, Beyrut 1990, II, 191.

⁴⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* (nşr. Beşâr Avvâd Ma'rûf), I-XVI, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002, VII, 309; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 80; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 150-151; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 191; Atçeken, s. 53.

⁴⁸ et-Taberî, *Târîh*, VIII, 176.

⁴⁹ Halife, *Târîh*, s. 443.

Gerek Ali-Fâtıma Evlâdı'ndan gelebilecek böyle bir teşebbüs gerek idareci veya tebaadan zuhur edecek Ali-Fâtıma Evlâdı'na yönelik bir eğilim, Abbâsî halifelerinin nasb ölçüsünde tepkiler ortaya koymalarına yol açıyordu. Halife Hârûn er-Reşîd'in bu şekilde bir nâsibî olarak davrandığı hâdiselerden birisi Mûsâ el-Kâzım ile aralarında geçmiştir. Hapisteyken, el-Mehdî zamanında serbest bırakılan Mûsâ el-Kâzım, Hârûn er-Reşîd'le birlikte Hz. Peygamber'i ziyaret ettikleri sırada yaşanan olayda Hârûn er-Reşîd "Esselâmü aleyk yâ Resûlallâh, ey Amcamın oğlu" diye selâm ederken Mûsâ el-Kâzım "Esselâmü aleyk ey Babacığım" şeklinde seslenmiştir. Bu hitâbı hazmedemeyen Halife Mûsâ el-Kâzım'ı hapsedirmiştir. ez-Zehebî, Mûsâ'nın hapis gerekçesinin sadece bu konuşma olduğunu söylemekte, Abbâsî halifelerinin bu tür fiillere tahammüllerinin olmadığı yorumunu yapmaktadır.⁵⁰ Âl-i Muhammed'in sık başlarına gelen caydırma ve üzerlerinde baskı kurulması yollarından birisi de başka yerlerde ikâmete mecbur bırakılmalarıdır. Hârûn er-Reşîd'in, Tâlibîler'i Bağdad'dan Medîne'ye sürmesi bu konuda bir örnek teşkil eder (171/787-788).⁵¹

Halifelerin ve devlet görevlilerinin Ali-Fâtıma Evlâdı'na besledikleri muhabbet, Hz. Ali taraftarlarına olumlu muamele etmeleri zaman zaman görevden azledilmelerine ya da bu gerekçenin halifelerin gazabını celbetmesinden hareketle şahısların böyle bir suçlama ile gözden düşürülmeye çalışılmaları da sık rastlanan nasb tutumları idi. Ebû Seleme el-Hallâl'ın vezir Ebû'l-Abbâs tarafından öldürülmesi, el-Mehdî zamanında vezir Ya'kûb b. Dâvûd'un azli ve Bermekî ailesinden vezir Ca'fer b. Yahyâ'nın aynı gerekçe ile Hârûn er-Reşîd tarafından sürülerek cezalandırılması, bu konuda önemli örnekleri teşkil eder.

Abbâsî halifeleri arasında birbirine tamamen zıt iki örnek, Halife el-Me'mûn ile el-Mütevekkil'dir. el-Me'mûn, huzurunda düzenlediği ilim meclislerinde Hz. Ali'nin değerini ve seçkin hususiyetlerini ortaya koyup, efdalîyetini resmî bir söylem hâline getirmiştir. Bu görüşü ispat ederek savunmasında Bağdad Mu'tezilesi'nin etkili olduğu kabul edilir.⁵² Ancak halife bu görüşü öne çıkarırken diğer üç halifenin de meşrû olduklarını düşünmektedir. Ayrıca el-Me'mûn, Ali er-Rızâ'yı veliaht tayin etmek suretiyle Ali-Fâtıma Evlâdı'ndan birinin halife olmasının yolunu açarak son derece ileri bir adım atmıştır.⁵³ Bişr el-Merîsî, Hz. Hasan'ın babasından sonra, Hz. Ali'nin de Hz. Peygamber'den sonra en faziletli kişi olduğu hususundaki

⁵⁰ ez-Zehebî, *Târîh* (181-200), s. 418.

⁵¹ et-Taberî, *Târîh*, VIII, 235; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 114-115; ez-Zehebî, *Târîh* (171-180), s. 6.

⁵² Nahide Bozkurt, *Halife Me'mun Dönemi ve İslâm Kültür Tarihindeki Yeri*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991 (doktora tezi), s. 53-54.

⁵³ Bozkurt, *Me'mun*, s. 114, 115.

görüşünü bir şiirle dile getirerek Halife el-Me'mûn'a destek vermiştir.⁵⁴ Ali-Fâtıma Evlâdı ile Abbâsî halifeleri arasındaki münasebetler, el-Me'mûn, el-Mu'tasım ve el-Vâsık'ın hilâfetleri döneminde (198-232/813-847) olumlu bir çizgide seyretmiştir.⁵⁵

el-Mütevekkil-Alellâh (247/861) ise, Ali-Fâtıma Evlâdı aleyhinde nâsıbî çizgide değerlendirilecek bir yönetim sergilemiştir. el-Mütevekkil'in nasb ölçütleri açısından el-Mansûr, el-Mehdî ve Hârûn er-Reşid ile benzer bir siyaseti olmuştur. Bu dönemde Ali-Fâtıma Evlâdı sıkı bir takip altında tutulmuştur.⁵⁶ el-Mütevekkil, Ali b. Muhammed b. Ali b. Mûsâ b. Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Ali el-Hâdî'yi Sâmerrâ'ya sürmüştür;⁵⁷ 235 (849-850) yılında Yahyâ b. Ömer b. Yahyâ b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali tutuklanmış ve 18 kırbaç vurularak, Bağdad'da hapsedilmiş;⁵⁸ 236 (850-851) senesinde Hz. Hüseyin'in kabrinin ve etrafındaki yapıların yıkılmasını, kabrin bulunduğu arazinin de ekilip sulanarak bahçe hâline getirilmesini ve halkın burayı ziyaretten menedilmesini emretmiş; insanlar kaçmış ve ziyareti terk etmişler;⁵⁹ aynı yıl Mısır valisi İshâk b. Yahyâ'ya Ali-Fâtıma Evlâdı'nun önde gelenlerinin Mısır'dan çıkartılmalarını emretmiş; Mısır'da bulunan Ali-Fâtıma Evlâdı ve taraftarları altı sene sonra ikinci kez tehciire tâbi tutularak 242 (856) yılı civarında Mısır valisi Yezîd b. Abdullâh tarafından Mısır'dan çıkartılmışlar; bu sırada Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in hatırası için tertip edilmekte olan geleneksel merasimler de durdurulmuştur.⁶⁰ 247 (862) senesinde el-Muntasır, bazı kısıtlayıcı tedbirler alarak Ali-Fâtıma Evlâdı'nı tekrar Mısır'a yerleştirmişti. Ancak toprak satın alamayacaklar, ata binmeyecekler ve birden fazla hizmetli edinmeyeceklerdi. el-Mütevekkil'in ölümünden sonra Âl-i Muhammed tekrar Mısır'a geri dönmüşlerdir.⁶¹

el-Mütevekkil'in Mekke-Medîne valisi Ömer b. Ferec er-Ruhhacî, halkın Ali-Fâtıma Evlâdı ile ilgilenmelerini ve onlara iyilikte bulunmalarını yasak-

⁵⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 279.

⁵⁵ Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 321.

⁵⁶ Uyar, *Ehl-i Beyt*, s. 321; Miah, M. Shamsuddin, *The Reign of el-Mutevekkil*, Asiatic Society of Pakistan, Dacca 1969, s. 88.

⁵⁷ Uyar, *Ehl-i Beyt*, s 322.

⁵⁸ et-Taberî, *Târîh*, IX, 182; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 53; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 314; et-Taberî, nesebi Yahyâ b. Ömer b. Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali olarak vermektedir.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 55; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 315; Ali b. Abdullah es-Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ (s.a.s)*, I-II, Matbaatü'l-Âdâb ve'l-Müeyyid, Mısır 1326II, 94; Ahmed b. Ali İbnü'l-Harîrî, *el-Mağribî, Kitâbü Müntehabi'z-Zamân fî Târîhi Hulefâi ve'l-Ulemâi ve'l-A'yân* (thk. Abdüh Halife), I-II, Dârü İştâr, Beyrut 1993, s. 178; Miah, *The Reign of el-Mutevekkil*, s. 93.

⁶⁰ Miah, *The Reign of el-Mutevekkil*, s. 95; Mahmut Kırkpınar, "Abbâsî Halîfesi Mütevekkil ve Dönemi (232-247/847-861)", MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1996 (doktora tezi), s. 112-113.

⁶¹ Miah, *The Reign of el-Mutevekkil*, s. 92.

lamış ve bu yasağa uymayanları ağır bir şekilde cezalandırmış, baskı uygulamıştır. el-Mütevekkil zamanında Ali-Fâtıma Evlâdı büyük bir yoksulluk içinde bulunuyordu. Bu durumları el-Muntasır zamanında düzelecektir.⁶²

Halife el-Mütevekkil'in iki oğlunun eğitimiyle görevlendirdiği İbnü's-Sikkât, Ali-Fâtıma Evlâdı'na sevgisi olan bir âlimdi. Halife, İbnü's-Sikkât'in Ehl-i Beyt muhabbetinin derecesini tartmak amacıyla birgün oğulları el-Mu'tez ve el-Müeyyed'i mi, yoksa Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i mi daha çok sevdiğini sordu. İbnü's-Sikkât Hz. Peygamber'in torunları ve aynı zamanda halifenin de Ehl-i Beyt'i olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i daha çok sevdiğini söyleyince halife son derece öfkelenerek İbnü's-Sikkât'in darb edilerek cezalandırılmasını emretmiş ve bu şekilde evine nakledilen âlim 244 (859) senesinde vefat etmiştir.⁶³ el-Mütevekkil, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ine şiddetle buğzeden bir nâsibî olarak onların aleyhinde davranır ve onları sevenleri de canlarına ve mallarına zarar vererek cezalandırmaktan kaçınmazdı.⁶⁴

Halife el-Mütevekkil'in Hz. Ali'ye duyduğu düşmanlık öyle bir düzeyde idi ki içki meclisinde nedimlerinden Ubâde el-Muhannes, karnına yastık bağlayıp raksederken muğannîler "Müslümanların kel ve şişko halifesi gelmiştir" diye şarkı söyleyip Hz. Ali'yi taklit ediyorlar ve halife bu sahneyi seyredip alay ederek eğleniyordu. el-Mütevekkil'in bu tavrı oğlu el-Muntasır'ı son derece rahatsız etmiş ancak onu engelleyememiştir. Bu durum el-Muntasır'ın, el-Mütevekkil'in katlini mübah görmesinin sebeplerinden biri olmuştur.⁶⁵

el-Mütevekkil, sadece Hz. Ali'ye düşmanlık beslemekle kalmıyor aynı zamanda kendisinden önceki halifeler el-Me'mûn, el-Mu'tasım ve el-Vâsık'a da Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e duydukları muhabbet sebebiyle buğzedyordu.⁶⁶ Etrafında ve meclisinde bulundurduğu Hz. Ali'ye nasb ve buğzları ile tanınan görevli ve arkadaşlarının arasında Ali b. Cehm, şâir Şâmî, Benî Şâme'den İbn Lüey, Ömer er-Ruhhacî, Ebü's-Sımt ve İbn Etarce olarak bilinen Abdullâh b. Muhammed b. Dâvûd el-Hâşimî isim isim sayılanlardandır. Veziri Ubeydullâh b. Yahyâ da el-Mütevekkil'i Ali-Fâtıma Evlâdı aleyhinde kışkırtan kişilerden birisi olmuştur.⁶⁷

⁶² Kırkpınar, "Abbâsî Halîfesi Mütevekkil", s. 115.

⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 91; Celâlüddîn es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ'* (thk. eş-Şeyh Kâsım eş-Şemâî er-Rifâî-eş-Şeyh Muhammed el-Osmânî), Dârü'l-Kalem, Beyrut 1406/1986, s. 394.

⁶⁴ Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Fâsî, *el-İkdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emin* (nşr. Muhammed Abdulkâdir Aţâ), I-VIII, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, III, 281; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 55; M. Kırkpınar, "Abbâsî Halîfesi Mütevekkil", s. 107.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 55, 56.

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 56.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 56; Kırkpınar, "Abbâsî Halîfesi Mütevekkil", s. 117.

Ali-Fâtıma Evlâdı'ndan olan İbn Tıktaka el-Mütevekkil'in nâsıbilğini şöyle tarif etmektedir: "Onu mâzur göstermek isteyenler onun da Ali-Fâtıma Evlâdı'na karşı el-Me'mûn ve el-Vâsık gibi davrandığını, ancak çevresindeki kişi ve toplulukların, el-Mütevekkil'i onlara karşı kötü davranmaya sevk ve teşvik ettiğini söylerler. Bu doğru değildir. Bizzat el-Mütevekkil, Ali-Fâtıma Evlâdı'na düşmanlıkta ileri gitmiştir."⁶⁸

el-Mu'tazıd 284 (897) yılında, cuma günleri minberlerde Muâviye b. Ebî Süfyân başta olmak üzere oğlu Yezîd'e ve Ümeyyeoğulları'na lânet okumasını emreden bir mektup yazdırdı. Vezir Ubeydullâh, bu uygulamanın yeni bir fitneye yol açabileceğini söylediye de halifeyi ikna edemedi. Bu defa Kadı Muhammed b. Yûsuf b. Yâkub, Emevîler'in Ehl-i Beyt'e yaptığı kötülüklerin bu mektup vasıtasıyla yayılması halinde halkın tamamen Ali Evlâdı'na meyledeceğini belirtince el-Mu'tazıd bu kararı uygulamaktan vazgeçti. Vezir'in nâsıbî olduğu söylenmektedir.⁶⁹

C. ULEMÂ ŞAHSINDA NASB TANIMLAMASI

Emevî hilâfetinde Hz. Ali karşıtlığı; Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın şehâdeti ile doğrudan ilişkilendirilmesi ile şekillenmişti. Emevî halifeleri, ya Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın şehâdetinden mesul tutuyor veya katillerin cezalandırılmasında onu ihmalkâr buluyordu. Temelde ise; hilâfetin Ümeyyeoğulları'na geçmesi ve bu ailede tevârüs edilerek kalıcı hâle gelmesi için Hz. Ali ve evlâdını siyâsette etkin bir güç olmaktan uzak tutmanın bir aracı olarak Hz. Ali karşıtlığı siyâsî irade tarafından sürekli canlı tutuluyor ve bir taraftan da Ali-Fâtıma Evlâdı üzerindeki baskı ve denetim, kayıtsız-şartsız bir devlet siyâseti olarak tatbik ediliyordu. Bu siyâsî irade devlet görevlileri tarafından minberlerde Hz. Ali'ye sebedilmesi yoluyla topluma aksettiriliyor ve tebaa üzerinde yoğun bir baskı unsuru olarak kullanılıyordu. Bilhassa ilim adamları, Hz. Ali ve evlâdı lehinde tavır takınmaları durumunda sıkı bir şekilde gözlem altında tutulup caydırıcı tedbirlerle etkisiz hâle getiriliyorlardı. Bu sebeple özellikle Şam eyâleti dâhilindeki şehirlere nisbet edilen hadîs râvilerinde sika oluşla birlikte nâsıbîlik taassubu da birlikte tespit edilebilmiştir. Aynı dönemde tebaa arasında diğer bölgelerde ve özellikle Kûfe'de ise; Hz. Ali taraftarlığı yoğunluk kazanmakta ve dolayısıyla bu taraftarlığın Hz. Ali'yi seçkin özellikleri ile anma, muhibbi ve müdâfii olma şeklindeki yansıması yine râvî cerh ve ta'dîlinde teşeyyü'/müteşeyyi' tanımlamasını gündeme getirmektedir. Taraftarlık ve karşıtlık ekseninde bir yerde konumlanmak durumunda kalan ilim adamları için de bu tanımlama ve sınıflamalar söz konusu olmuştur.

⁶⁸ Kırkpınar, "Abbâsî Halîfesi Mütevekkil", s. 118.

⁶⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye*, XI, 76, 88; XIV, 672.

Abbâsî hilâfetine gelince; ihtilâl hareketi Emevî saltanatını yıkma ve hilâfeti olması gerektiği şekline ırcâ etme hedefini başarıyla gerçekleştirdikten sonra, ihtilâlin biat şartı olan “Âl-i Muhammed'den birinin hilâfete getirilmesi” şîârı, hilâfette asıl hak sahibi olan Âl-i Muhammed'den maksadın Abbâsoğulları olduğu şeklinde yorumlanarak fiiliyata dökülmüştür. Böylece Abbâsî halifeleri nezdinde Hz. Ali taraftarlığı ve karşıtlığı; Hz. Peygamber'den miras intikali durumunda, kız çocuktan (Hz. Fâtıma) önce asabede yer alan amcanın hak sahibi olması ile irtibatlı olarak, hilâfet konusunda da Abbâsoğulları'nın öncelikli oluşları bağlamında gelişme göstermiştir. Dolayısıyla; Abbâsî halifelerinde Hz. Ali ve evlâdı karşıtlığını ifade eden nâsibîlik, hilâfette Abbâsoğulları'nın hak sahibi olmaları ve Hz. Ali ve evlâdından önce kendilerinin hilâfet makamına layık oldukları şeklinde bir anlam kazanmıştır. Hz. Ali ve evlâdı taraftarlığı ise; Hz. Ali'nin efdaliyyeti tartışmaları ile kendini göstermiştir. Hilâfette hak sahibi olma ve liyakat düşüncesi nâsibî anlayışla birleşince, bu taassubun Ali-Fâtıma Evlâdı'na yansıyan yönü; yine siyâsî bir odak olmalarını engellemek için baskı altında tutulmaları ve itibarlarını çekememekten dolayı istihza ile tahkir edilmeleri şeklinde tezâhür etmiştir.

Emevî ve Abbâsî hilâfesinde baş gösteren farklı tutum ve oluşumlar şöyle sıralanabilir: Muâviye b. Ebî Süfyân'ın başını çektiği Hz. Ali karşıtlığı olarak Nâsibîlik; Sıffin Savaşı sırasında beliren Hz. Ali ve Emevî halifeleri karşı Hâricîlik; Hz. Ali taraftarı olarak beliren Şîatü Ali ve Zeydiyye; İmam Zeyd'in ilk üç halifeyi meşrû kabul etmesine karşı çıkararak ayrıışan Râfizîler; Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü kabulü ile ilk üç halifenin meşru-iyyetini savunan Osmâniyye.

Yukarıdaki izahlardan hareketle ulemâ nezdinde ortaya çıkan nasb kavramını ve nâsibîliği, bazı örneklerle birlikte şöyle açmak mümkün olacaktır.

Hadîs usulünde rivâyetin sened ve metin tetkîninin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesini temin eden cerh ve ta'dîl ölçütleri her bir râvînin en ince şekilde tenkidini ortaya koyar. Hadîslerin sıhhati konusunda bizzat Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi sahâbîler tarafından tedbirler alınmaya başlamıştı. Hadîs ricâlinin ve nakledilen rivâyetlerin daha sıkı denetlenip isnâdın zorunlu hâle gelmesine sebep olan hâdiseler arasında ise; Hz. Osmân'ın şehîd edilmesi ile patlak veren fitne ve bu hâdiseye bağlı olarak Hz. Ali ile Hz. Âişe ve Muâviye b. Ebî Süfyân arasında ortaya çıkan çatışma sayılmaktadır. Bu sebeple; yaklaşık 150 (767) yılına kadar devam eden tâbiîn dönemi râvîleri arasında Hâricî, Nâsibî, Şîî, Müteşeyyî, Osmânî, ve Kaderî

oluşları sebebiyle adâlet sıfatını zedeleyen bid'at açısından tenkide uğrayanlar olmuştur.⁷⁰

Cerh ve ta'dîl itibariyle râvîleri nakzeden adâlet sıfatları arasında, birbirini anlam ve maksat olarak tamamlayan “nâsibî, nâsibe, navâsib, şeteme Aliyyen, yeştimü Aliyyen, şettâm, yekâ'u fî Ali, nâle minhü” şeklinde ifâdeler yer almaktadır. Bu ifâde biçimleri Hz. Ali karşıtlığını, Hz. Ali'ye şetmeden, sebbeden, buğzeden bir tutum içinde olmayı açıklamaktadır. Bu tutum içerisinde olmayıp Hz. Ali taraftarlığı öne çıkan râvîler ise müteşeyyi', teşeyyu' ifadeleri ile ta'dîl noktasında değerlendirilmiştir.⁷¹

Nâsibî olarak tanımlanan râvîler arasında ise şu isimlerin öne çıktıkları görülmektedir:

Rabîa b. Yezîd; Hz. Ali'ye şetmeden bir nâsibîdir. Kendisinden hadîs rivâyet edilmez.⁷²

Ezher b. Abdillâh el-Harrâzî el-Hımsî; tâbiüdür, hasenü'l-hadîstir. Fakat Hz. Ali'ye sebbeden bir nâsibî idi.⁷³

Esed b. Vedâ'a; Şamlıdır, tâbiînin gençlerindedir. Nesâî, sika olduğunu belirtir. Hz. Ali'ye sebbeden bir nâsibîdir. İbn Maîn, Esed'in, Ezher el-Harrâzî ve bir toplulukla Hz. Ali'ye sebbetmekte olduklarını söylemektedir. Yanlarında bulunan Sevr b. Yezîd Hz. Ali'ye sebbetmediği için onun da ayağını çekiştiriyorlardı.⁷⁴

Hâlid b. Abdullâh el-Kasrî ed-Dimaşkî el-Becelî el-Emîr; babasından ve dedesinden hadîs rivâyet etmiştir. Sadûktur; lakin nâsibî, bağîz ve zâlimdir. İbn Maîn, Hz. Ali'ye küfreden kötü bir kimse olduğunu söyler.⁷⁵

Abdullâh b. Sâlim el-Eş'arî el-Hımsî; Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in öldürülmesine yardım ettiğini söylüyordu. Ebû Dâvûd tarafından zemmedilmiştir. Bu durum onun nâsibî oluşu şeklinde değerlendirilmiştir.⁷⁶

⁷⁰ Emin Âşıkkuşlu, “Cerh ve Ta'dîl”, *DİA*, VII, 394-401.

⁷¹ Topgül, “Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu' (Şûlik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış”, s. 51, 52.

⁷² el-Avvâd, *en-Nasb ve'n-Nevâsib*, s. 332-333.

⁷³ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz ez-Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl* (nşr. Muhammed Rıdvân, vdğr.), I-V, Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk 1430/2009, I, 18.

⁷⁴ ez-Zehebî, *Mizân*, I, 211; Şemsuddîn İbn Muflih, *Usûlu'l-Fıkıh*, IV, 1459; Yahyâ, *Târîh [Dûrî]*, no. 5089; Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed İbnü'l-Mülakkın el-Mısrî, *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi 'î's-Sahîh*, I-XXXVI, Dimaşk 1429/2008, XXIV, 133 (1. No'lu dipnot).

⁷⁵ ez-Zehebî, *Mizân*, I, 584.

⁷⁶ ez-Zehebî, *Mizân*, II, 383.

Nuaym b. Ebî Hind sadûk olarak nitelenir. Sevrî, Hz. Ali'ye sebbettiği için Nuaym b. Ebî Hind'den hadîs rivâyete etmediğini söylemiştir.⁷⁷ ez-Zehebî de Nuaym b. Ebî Hind'i Kûfeli bir nâsibî olarak tanımlamaktadır.⁷⁸

Tâbiîn muhaddislerinden Abdurrahmân b. Yezîd b. Câbir, Umeyr b. Hânî'nden naklettiği bir rivâyette Hz. Ali'nin adını ketmeder. Abdurrahmân b. Yezîd'in bu tutumu nasb ile açıklanır.⁷⁹

el-Îmâm el-Fakîh Ebû Seleme Hâlid b. Seleme b. el-Âs b. Hişâm b. el-Muğîre el-Kureşî el-Mahzûmî el-Kûfî el-Fe'fâû; Abbasoğulları'ndan kaçarak Vâsıt'a gelmiş ve Emevîler'in son Irak valisi İbn Hübeyre ile birlikte Vâsıt'ta 133 (750) senesinin sonlarında öldürülmüştür. Ahmed b. Hanbel ve İbn Maîn tarafından sika olarak kabul edilmiştir. Hz. Ali'ye iftira eden bir mürcî idi. Mürcie, Muâviye b. Ebî Süfyân ve ondan sonra gelen Emevî halifelerini destekleyen bir fırka olarak değerlendirilmiştir.⁸⁰ Zamanında, nadir olarak nâsibî olarak tanınan Kûfilere dendir. Zira Kûfeliler umumiyetle Hz. Ali taraftarı olarak biliniyorlardı.⁸¹

Limâze b. Zebbâr; sika olmakla birlikte Hz. Ali'ye zemmeden ve Yezîd'i öven bir nâsibî olarak nitelenir. Hz. Ali'ye şetmederdi. Basralıdır.⁸²

Ebû Lebîd el-Basrî; Hz. Ali'ye şetmeden bir râvîdir.⁸³

Harîz b. Osmân eş-Şâmî; nâsibî olup olmadığına dair farklı görüşler bulunmakla birlikte⁸⁴ sika kabul edilen Harîz b. Osmân, buğzeden bir nâsibî olarak tanımlanmıştır. Sabah ve akşam yetmişer kere olmak üzere her gün Hz. Ali'ye buğzedyordu.⁸⁵

Yahyâ b. Maîn; Ebû Kutn, Ebû Hurre ve Ebû Recâ'dan bahisle şöyle der: "Onlar, namaz kılan ilk kişi olmasına rağmen Hz. Ali'ye sövüyorlar. Osman'ı öldürdüler. Kıyamet günü kılıç onların boğazında olacak."⁸⁶

⁷⁷ ez-Zehebî, *Mizân*, V, 33.

⁷⁸ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım*, VIII, 32.

⁷⁹ ez-Zehebî, *Siyer*, V, 139.

⁸⁰ Meşkûr, Cevad, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, Ankara Okulu, Ankara 2011, s. 366.

⁸¹ ez-Zehebî, *Siyer*, VI, 619.

⁸² ez-Zehebî, *Mizân*, III, 412.

⁸³ Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâyâmâz ez-Zehebî, *Dîvânü'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn ve Halkun mine'l-Mechûlîn ve Sıkâtun fihim Lîn* (nşr. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî), Mektebetü'n-Nahdetü'l-Hadîse, Mekke 1387/1967, s. 332; Mevsûâtü Târîhi İbn Maîn: Rivâyetu İbn Muhriz an Yahyâ b. Maîn (Ma'rifetü'r-ricâl) (nşr. Muhammed es-Seyyid Osman), I-II, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2011, II, 3-176, s. 68.

⁸⁴ Mevsûâtü Târîhi İbn Maîn, II, 3-176, s. 68.

⁸⁵ Ömer b. Alî b. Ahmed İbnü'l-Mülakkın el-Mısırî, *el-Bedru'l-Munîr fî Tahrîci'l-Ehâdis ve'l-Âsâri'l-Vâkıa fi'ş-Şerhi'l-Kebîr* (nşr. Mustafa Ebü'l-Ğayt), Abdullâh b. Süleymân, Yâsir b. Kemâl), I-IX, Dâru'l-Hicre, Riyâd 1425/2004, IV, 45.

⁸⁶ Mevsûâtü Târîhi İbn Maîn, II, 3-176, s. 89.

İbn Dînâr el-Ezdî Ebû Şuayb; metruk ve nâsibî olarak tenkit edilir.⁸⁷

Muhammed b. Hârûn; nâsibîdir ve haktan inhurâf etmiştir.⁸⁸

Sünnî âlimler; sika bir râvînin nâsibî veya şîi olması durumunda ondan hadîs naklediyorlardı.⁸⁹ *Kütüb-i Sitte*'den sadece Nesâî, Kerbelâ'da Emevî ordusunun komutanı Ömer b. Sa'd'dan hadîs rivâyet eder; ki Nesâî, Hz. Ali muhibbi olarak tanınmaktadır.⁹⁰

Diğer taraftan İbn Hibbân, Hz. Ali aleyhtarı olduğu ileri sürülen güvenilir muhaddis ve tâbiî Harîz b. Osmân'ın görüşlerini benimsediği için ona nisbetle kendisine Harîzî dendiğini, fakat mezheb propagandası yapmadığını ve dindarlığı ile tanındığını söylemektedir. İbn Hacer, el-Cûzcânî'nin (259/873) Ali'den inhurâf eden bir nâsibî olduğunu söylemiştir.⁹¹ "Ali'ye karşı olmak konusunda Dimaşklılar'ın mezhebine eğilimlidir." şeklinde tarif edilmiştir.⁹² Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi bilinen Ahmed b. Hanbel ile olan yakınlığı dolayısıyla, el-Cûzcânî'nin nâsibe ile ilişkilendirilmesi bir ithâm olarak da değerlendirilmiştir.⁹³

Dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri, hadîs ve tarih sahalarındaki eserleriyle tanınan âlim Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (76/889) Bağdadlıdır. İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse* adlı kitabında bir nâsibî gibi görünmektedir. Ehl-i Beyt'ten yüz çevirip Nâsibe'ye meyletmiştir.⁹⁴ Ancak son eserlerinden biri olan *el-İhtilâf fi'l-Lafz*'da orta yolu bulduğu ve eski katı tutumundan vazgeçtiği tesbiti yapılmaktadır.⁹⁵

Fakîh, kadı Ebû Bekr b. Ebî Âsım eş-Şeybânî'nin (287/900) nâsibî olduğu zikredilir. Cürcan kadısının huzurunda nâsibî olduğu zikredilince, onu öldürmek üzere bir görevli gönderilmiştir.⁹⁶ *Fezâil-i Muâviye* adında bir kitâbindan bahsedilir.⁹⁷

⁸⁷ Ebû Hafs Omer b. Alî b. Ahmed İbnü'l-Mülakkın el-Mısrî, *Muhtasarı Telhîsî'z-Zehabî* (nşr. Cilt I-II: Abdullâh b. Hamd el-Leheydân; Cilt III-VII: Sa'd b. Abdillâh b. Abdulazîz Âl Hamiyed), I-VIII (fihrist cildiyle birlikte), Dâru'l-Âsime, Riyâd 1411/1990, IV, 2100.

⁸⁸ ez-Zehabî, *Divânu'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn*, s. 378.

⁸⁹ ez-Zehabî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 328.

⁹⁰ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsim*, VIII, 33.

⁹¹ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsim*, VIII, 118.

⁹² İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsim*, II, 388.

⁹³ İsmail Lütüfî Çakan, "Cûzcânî, Ebû İshâk", *DİA*, VIII, 97-98; Topgül, "Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu' (Şiilik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış", s. 52.

⁹⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Kuteybe", *DİA* XX, 150-152.

⁹⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "el-İhtilâf fi'l-Lafz", *DİA*, XXI, 568-569.

⁹⁶ ez-Zehabî, *Siyer*, XIII, 435; Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Dimesşk* (nşr. Amr b. Gurâme el-Umrevî), I-LXXX, Dâru'l-Fikr, 1415/1995, V, 105.

⁹⁷ Raşit Küçük, "İbn Ebû Âsım", XIX, 422-423.

Muhammed b. el-Hüseyin b. Hâlid Ebü'l-Hasan el-Kunnebitî'nin (304/916) torunu kadı Îsâ b. Hâmid aktarmaktadır: "Dedem Muhammed b. el-Hüseyin, Minkâr adlı râfizîye der ki: 'Muâviye'yi omzuna alsan insanlar sana Râfizî derler; ben Ali'yi sırtıma alsam, insanlar bana nâsibî derler.'"⁹⁸

Ahmed b. Saîd Ebû Bekr et-Tâî el Mısırî el-Kâtib (316/928-929), Dımaşk'a gelmiş ve bazı kişilerden hadîs rivâyeti almıştır. Dımaşk Camii'nde on kişilik bir topluluk içinde Hz. Ali'nin faziletlerini okurken, cemaatten yüz kadar kişi saldırıya geçmiştir. Zira o sıralarda Dımaşk'ta avam nâsibî idi. Ebû Bekr o gün dayak yemiştir. Valiye götürmek istediklerinde ise: "Bu kitapta sadece Ali'nin faziletleri var. Yarın size Emîrû'l-mü'minîn Muâviye'nin faziletlerini aktaracağım" der.⁹⁹

İbn Hacer, Muhammed b. el-Hüseyin el-Ezdî'ye *Lisânü'l-Mizân*'da yer vermektedir. İbnü'l-Adîm'in, *Târîhu Haleb* adlı eserinde anlattığına göre Hamdânî Emîri Seyfûddeve İbn Hamdân'a (356/967) Hz. Ali'nin menkibelerini ihtiva eden bir kitap hediye etmiştir. İbnü'l-Adîm, bu kitapta Hz. Âişe ve başkalarının kusurlarının dile getirildiği münker hadîsler olduğunu ve "güneşin Hz. Ali için geri gelmesine" dair rivâyeti sahih bulduğunu zikretmiştir. İbnü'n-Neccâr ise şu tesbitte bulunur: "Muhammed b. el-Hüseyin, Ehl-i Sünnet'i nevâsib olarak tanımlar. Zira onlar, Yûşâ için güneşin geri gelmesini kabul etmekle birlikte, bunu Hz. Ali için kabul etmemektedirler. Yûşâ, Hz. Mûsâ'nın vasîsi olduğu gibi Hz. Ali'nin de Hz. Muhammed'in vasîsi olduğunu ve Hz. Muhammed Hz. Mûsâ'dan üstün olduğu gibi, vasîsinin de üstün olması gerektiğini ileri sürmektedir." Görüldüğü gibi burada Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vasîsi olduğunu kabul etmemek nâsibî olmak için yeterli görülmüştür. Bu bakımdan Ehl-i Sünnet'in tamamı bu tanım içine sokulabilmektedir.

Abdullâh b. Şakîk el-Akîlî, hem sika hem nâsibî kabul edilen râvîlerdendir.¹⁰⁰ Abdullâh b. Süleyman b. el-Eş'as Ebû Bekr b. Ebî Dâvûd es-Sicistânî, mücessim, habîs bir nâsibî olarak tanımlanır.¹⁰¹

Şeyhu'l-Harem, sûfî Ebü'l-Abbâs en-Nesevî (396/1005-6), bir Bağdadlı tarafından, Hamdânî emîri ve aynı zamanda İmâmiyye'ye mensup Ebü'l-Meâlî b. Seyfûddeve'ye (381/991) şikayet edilmiş ve onun "Ali b. Ebî Tâlib'e buğzeden bir nâsibî" olduğu söylemiştir. Bunun üzerine Ebü'l-Abbâs'tan sahâbeye sebbetmesi istenmiş ve bu fiili yerine getirmekten imtinâ ettiğinde de Menbic köprüsünden atılarak Fırat nehrinde boğulması emri verilmiştir.

⁹⁸ el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 231.

⁹⁹ ez-Zehabî, *Târîh*, VII, 382.

¹⁰⁰ ez-Zehabî, *el-Muğnî fi'd-Duaîfâi*, I, 342.

¹⁰¹ *Tenkîl*, I, 307-309.

Ne var ki bu emri yerine getirecek görevliler merhamet etmişler ve vâliye gönderilen mektubu yırtmışlar; böylece Ebü'l-Abbâs kurtulmuştur.¹⁰²

İlk dönem alimlerinden Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb'in de (463/1070-71) sahâbenin ve Hz. Abbâs'ın faziletlerini camide rivâyet eden bir nâsıbı olduğu nakledilir. Dımaşk'tan sürüldüğünde Râfizî bir emir onun hakkında ölüm fermânı vermiş; ancak Sünnî olan şurta sâhibi tarafından korunmuştur.¹⁰³

el-Hüseyn b. Ali Ebû Ali el-Mukrî ed-Dımaşkî (491/1098) râfizî olarak tanınır. Ebû Bekr el-Hatîb'i, Emîrû'l-cüyûş'a şikayet etmiş ve "Sahâbe'nin faziletlerini ve Abbâsî halifelerinin haberlerini nakleden bir nâsıbdır" demiştir. el-Hüseyn b. Ali, el-Hatîb'in Dımaşk'tan sürülmesine sebep olan kişidir.¹⁰⁴

Hanbelî Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî (597/1201), Hz. Ebû Bekir'in soyundan gelen bir nâsıbı olduğu iddiasıyla Şîu temayüller taşıyan halifeye şikayet edilmesi üzerine¹⁰⁵ medresenin vakfından zimmetine mal geçirmekle suçlanarak görevinden azledilmiştir.¹⁰⁶

Allah'ın sıfatlarını kabul veya red konusunda nefy ve isbat yolunu tercih edenlerin tartışmalarına örnek getirilirken nasb ve rafz konusuna değinilir ve akâidde geçerli olan "iki şey bir yönden benzerken diğer yönden benzermezler" konusuna şu örnek verilir: "Kim Ebû Bekir ve Ömer'i seviyorsa Ali'ye buğzettiği ve kim ona buğzettiyse o nâsıbdır." Bu hükümden hareketle, râfiziler, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e dostluk besleyenlere/tevellâ edenlere nasb itlâk ederler.¹⁰⁷

İmam Şâfiî (204/820), dönemindeki Rafz-Nasb tartışmalarında taraf olmamakla birlikte her iki tarafın da suçlamasına mâruz kalmış bir ilim adamı sergilediği tavır, bütün zamanları aşacak şekilde örnek bir yaklaşımdır. İmam Şâfiî "Hz. Muhammed'in sahâbesini sevmek nâsıblıkse ben de

¹⁰² İbn Asâkir, *Târîh*, V, 352-353.

¹⁰³ Zehebi, *Siyer*, XVIII, 281-282.

¹⁰⁴ İbn Asâkir, *Târîh*, XIV, 285; Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ'* (nşr. nşr. Gotthelf Bergstraesser), I-III, Mektebetü İbn Teymiyye, Bergstraesser 1351/1932, I, 246.

¹⁰⁵ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb el-Hanbelî, *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile* (nşr. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymin), I-V, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1425/2005, II, 504.

¹⁰⁶ ez-Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, XII, 1100; Yusuf Şevki Yavuz-Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XX, 543.

¹⁰⁷ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım*, IV, 155; Ebü'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyye el-Harrânî, *et-Tedmürîyye* (nşr. Muhammed b. Avde es-Sa'vî), Mektebetü'l-Ubeykân, 2. bs., Riyâd 1400, s. 76-77.

nâsibîyim” demiştir. İmam Şâfiî Ehl-i Beyt muhabbeti dolayısıyla Râfizî olmakla ithâm edilirken ilk üç halife ve sahâbeye olan sevgisi ile de nâsibî olarak değerlendirilmiştir. Şu şiiri kendisinin nasbla suçlanması karşısında verilmiş bir cevap niteliği taşır:

“Ebû Bekir Rabbinin halifesidir
Ebû Hafs da hayır üzere titizdir.
Rabbim şâhid olsun ki Osman ne faziletlidir
Ali'nin fazileti ise daha özeldir.
Onlar imamlarıdır ümmetin; izlerinde yürünür.
Kadirlerini bilmeyip kınamaya kalkanlar
Allah'ın kınamasıyla yüz üstü sürünür.”¹⁰⁸

Ehl-i Beyt sevgisi ile sahâbe sevgisinin aynı gönülde bir arada bulunabileceğini en veciz şekilde ifade etmekte olan İmam Şâfiî, bu durumu yadırgayıp kınayanları ise yanlış, câhil ve haksız tutumları dolayısıyla eleştirmektedir. Kendi özelini izhâr etmekle birlikte tarihe düşülmüş bir kayıt olma özelliğini taşıyan şiirinde İmam Şâfiî şöyle seslenir:

“Ali'yi övsek Râfizîyizdir câhillerin zannında
Ebû Bekir'in faziletlerini anacak olsak
Ehl-i Beyt'e düşmanlık ediyor derler (nasb)
Her ikisini de seveceğim ömrüm oldukça
Toprağın altına girene kadar
Nâsibî de, Râfizî de deseler.”¹⁰⁹

D. ŞÂİRLERİN NÂSİBİLİĞİ

Övgünün ve yermenin en keskin ve edebî şekli olarak söze kuvvet ve duygu katan bir söyleyiş olan şiir, Nâsibîlik veya Nâsibîlik karşıtı olarak Râfizîlik ve teşeyyu' özelinde, söylendiği zaman dilimi ve söyleyen kişi hakkında kaynak olma özelliği taşıyan metinlerdir. Özellikle Emevî ve Abbâsî saraylarında şâirler tarafından inşâd edilen şiirler önemli bilgiler aktarırlar. Şâir ile halife, şâir ile devlet adamı, şâir ile şâir arasında her zaman canlı bir irtibat olmuş ve bilhassa ihsân elde etmek için karşı tarafı hoşnut edecek tarzda şiir söylemesi şâirin bir vasfı olarak kaydedilmiştir. Dolayısıyla şiirler ve şâirleri hakkında bu dikkatle değerlendirme yapılması tenkit usulünün

¹⁰⁸ Halil İbrahim Bulut, “Râfizî-Nâsibî İddiaları Arasında İmam Şâfiî”, *Geleneksel ve Modernist Paradigmalar Kıskaçında İmam Şâfiî* (edt. Mahfuz Söylemez), Ankara 2014, s. 542.

¹⁰⁹ Bulut, “Râfizî-Nâsibî İddiaları Arasında İmam Şâfiî”, s. 543.

bir gereği olmaktadır. Aynı zamanda; şehid edilen Âli-i Muhammed'e dair kaleme alınan mersiyeler Nâsîbîlik açısından da önemle okunmalıdır.

Hem Emevîler hem Abbâsîler zamanında şâirler iki saf hâlinde bulunmuşlardır: Hz. Ali ve evlâdı taraftarları ile nâsîbîler. Medîneli Cemîl b. Abdullâh (82/701)¹¹⁰ ve Küseyyir b. Abdurrahmân b. Ebî Cüm'a el-Huzâî,¹¹¹ Hz. Ali'ye duydukları muhabbeti şiire dökmeleri sebebiyle şîi ve râfizî olarak tanımlanan şâirlerdir.¹¹² Abbâsîler zamanında Zeydî ve İmâmî meşreb şâirler arasında Sedîf, Hârûn b. Sa'd el-İclî, Kumeyt¹¹³ sayılmaktadır. Bısr b. Mu'temir (211/826-827),¹¹⁴ Humuslu Dîkülcin Abdüsselâm b. Rağbân (235/849-850),¹¹⁵ Muhammed b. Ali b. Abdullâh,¹¹⁶ Ali b. Muhammed b. Ca'fer ed-Dîbâc el-Hımmânî (260/873-874),¹¹⁷ İbnü'r-Rûmî Ali b. Abbâs,¹¹⁸ Ahmed b. Imrân el-Ahfeş (250/864'den önce),¹¹⁹ Ebû Rumh (Umeyr b. Mâlik),¹²⁰ Abdullâh b. Avf b. el-Ahmer,¹²¹ kadın saray şarkıcı/şâirlerinden Fazl (259-260/873)¹²² adları sayılan Hz. Ali ve evlâdı taraftarı olan şâirlerdir.

Şâirler için buldukları safı tam olarak belli etmek çoğunlukla okları da üzerine çekmek anlamını taşıyordu. Bu sebeple cezalandırılanlar, buldukları yeri terkedenler, takiyye yapanlar mevcuttur. Mansûr en-Nemerî (192/807-808) gibi İmâmî olan şâirlerin cezalandırılmamak için gerçek duygularını ifade etmeyip görünüşte Abbâsî halifelerini medhettikleri tespit edilmektedir.¹²³ Şevki Dayf'a göre; Zeydîler Ali-Fâtma Evlâdı ve taraftarları hakkında açık dillilikle şiir söylüyorlardı. Ona göre Zeydîler aynı zamanda gulât şîileri eleştiriyorlar; İmâmîler ise Ali Zeynelâbidîn'in siyasetten uzak duran çizgisini takip ediyorlar ve renklerini belli etmiyorlardı. el-

¹¹⁰ Clément Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı* (trc. Cemal Sezgin), Tisa Matbaacılık, Ankara, ts., s. 59; Ali Şakir Ergin, "Cemîl", *DİA*, VII, 325.

¹¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, IX, 250; Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı*, s. 62.

¹¹² İbnü'l-Harîrî, *Kitâbü Müntehab*, s. 79.

¹¹³ Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı*, s. 68.

¹¹⁴ Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, I (3. bs.), II (7. bs.), III (6. bs.), IV (2. bs.), V, Dârü'l-Meârif, Kahire, ts., III, 426.

¹¹⁵ Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, III, 324, 325; M. eş-Şak'a, s. 578; İbnü'l-Harîrî, *Kitâbü Müntehab*, s. 181; Hüseyin Elmali, "Dîkülcin", *DİA*, IX, 294-295; Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı*, s. 97; Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, s. 299.

¹¹⁶ Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, IV, 386; Miah, *The Reign of el-Mutevekkil*, s. 306.

¹¹⁷ Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, IV, 392, 393, 394, 395, 396.

¹¹⁸ Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, IV, 300-301, 387.

¹¹⁹ F. S. es-Seyyid, s. 23.

¹²⁰ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 473.

¹²¹ İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 494.

¹²² el-Küttübî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zeylû aleyhâ* (thk. İhsân Abbâs), I-V, Dârü Sâdır, Beyrut 1973, III, 185; Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, IV, 458; M. eş-Şak'a, s. 472; Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı*, s. 89.

¹²³ Mustafa eş-Şak'a, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ*, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 6. bs., Beyrut 1986, s. 599-601, 608, 615-619; Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*, III, 314-316.

Me'mûn'un, Ali er-Rızâ'yı veliaht tayin etmesi ve Hz. Ali'nin üstünlüğünü ileri sürmesi II. yüzyıl şâirlerinin çoğunluğunun Hz. Ali ve oğullarını yüceltmesi sonucunu beraberinde getirmiştir.¹²⁴ Seyyid el-Himyerî (173/789), Ebû'l-Abbâs es-Saffâh'ın Hz. Ali taraftarlarının üstüne gitmesi sebebiyle Basra'yı terketmişti.¹²⁵ el-Himyerî'nin anne ve babası Hâricî olup Hz. Ali ve ailesine sebedilen bir ortamda yetişmesine rağmen bu düşüncelerden uzaklaşarak Keysânî olmuş ve bu yolla Abbâsîler'in kuruluşuna destek vermiştir.¹²⁶ Halife el-Mansûr, şâir İbrâhîm b. Ali b. Seleme b. Âmir b. Hereme Ebû İshâk el-Fihrî el-Medenî'ye (176/792-793) Ali-Fâtıma Evlâdını öven bir şiirinden dolayı kızgınlık duymakta idi. Medîne heyeti ile huzuruna geldiğinde bazı günahları sebebiyle ona kızgın olduğunu söyleyerek önce vurmuş, sonra da ihsânda bulunarak affetmiştir. Muhtemelen onu tenkit ettiği hususlar arasında Benî Fâtıma'ya duyduğu yakınlık gelmekte idi.¹²⁷

Nâsibî olan ve olmayan şâirleri bir arada zikretmenin önemi aynı zamanda birbirlerini ve karşı düşünüşte olan halifeleri hicvetmiş olmaları sebebiyle bir gereklilik olmaktadır. Dî'bil b. Ali el-Huzâî (235 [?], 246/860-861) şuûbî olan bir hiciv şâiridir.¹²⁸ Tûs'ta vefat eden Ali er-Rızâ'nın, Hz. Ali muhibbi olmayan Hârûn er-Reşîd'in kabrinin yanına defnedilmesine kızan Dî'bil, Hârûn er-Reşîd'i hicveden bir şiir söylemiştir.¹²⁹ Dî'bil, el-Mütevekkil'i de şaraba ve eğlenceye düşkün olmakla suçlayarak hicvetmiştir.¹³⁰ Ali-Fâtıma Evlâdının genç ve cesur şâirlerinden Ebû Abdullâh Muhammed b. Sâlih (255/869), kendilerine karşı olan tavrından dolayı Abbâsî veziri Ubeydullâh b. Yahyâ'ya hicviyeler yazmış,¹³¹ Sâmerâ'da üç sene hâpiste kalmıştır.¹³²

Hz. Ali ve evlâdı aleyhinde şiir söyleyen nâsibî şâirler de üst düzeyde ilgi ve teşvik görmüşlerdir. Necidli Benî Tağlib'e mensup bir Hıristiyan olarak tanınan ve Yezîd'in gözde nedimi olan Ahtal (92/710-711), halife olmadan önce Yezîd'in isteğine uyararak Hz. Peygamber'in ailesine ağır yergilerle hücum etmekten çekinmemiştir. Abdülmelik b. Mervân zamanında hânedanın resmî şâiri kabul edilmiş ve sarayda son derece rağbet görmüştür.¹³³ Mekkeli

¹²⁴ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, III, 305-309, 312; a.mlf., IV, 387-388.

¹²⁵ Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı*, s. 95.

¹²⁶ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, III, 310, 312-314; Hüseyin Atvan, *Şûarâü'd-devleteyn el-Emeviyye ve'l-Abbâsiyye*, Dârü'l-Ceyl, 2. bs., Beyrut 1981, s. 196, 197.

¹²⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 170.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VII, 94; İbnü'l-Harîrî, *Kitâbü Müntehab*, s. 183; M. Şak'a, s. 322.

¹²⁹ Hüseyin Elmalı, "Dî'bil", *DİA*, IX, 280; Kılıçlı, *Arap Edebiyatında*, s. 177; Huart, s. *Arap ve İslâm Edebiyatı*, 87-88.

¹³⁰ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, III, 320, 321; Kırkpınar, "Abbâsî Halîfesi Mütevekkil", s. 238-239.

¹³¹ Kırkpınar, "Abbâsî Halîfesi Mütevekkil", s. 239.

¹³² Miah, *The Reign of el-Mutevekkil*, s. 306; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV, 389, 390.

¹³³ Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı*, s. 59; Azmi Yüksel, "Ahtal", *DİA*, II, 183.

Sâib b. Ferrûh el-A'mâ da (140/757) Âl-i Beyt'e buğzeden Emevî yanlısı bir hiciv şâiri idi.¹³⁴

Abbâsî halifeleri içinde ileri derecede nâsîbîlerden olan el-Mütevekkil, şiiri de bir silah olarak kullanmaktaydı. Bu sebeple kendi söylemine uygun şâirleri sarayında özellikle misafir etmiş ve yüksek kıymette ihsânlarda bulunmuştur.¹³⁵

el-Mütevekkil'i hicveden bir şiirde şu dizeler yer almaktadır:

“Vallâhi Ümeyye irtikâb etmişse de,
Peygamber'in kızının oğlunu haksız olarak katletmeyi,
Akrabaları (el-Mütevekkil) onun benzerini getirdiler,
İşte onun mezarı yıkılmış vaziyettedir,
Öldürülmesine iştirâk edemedikleri için üzüldüler ve

Onun çürümüş kemiklerini araştırdılar.” (Şiirin tercümesi M. Kırkpınar'dan alınmıştır. Bkz. “Abbâsî Halîfesi Mütevekkil”, s. 111-112)¹³⁶

Yemâme doğumlu Mervân b. Ebî Hafsa (182/798-799), Bağdad'da halife el-Mehdî ve Hârûn er-Reşîd'e övgüler yazan, Hz. Ali taraftarlarına olan buğzunu da nazma döken bir nâsîbîdir.¹³⁷ el-Enfâl (ülü'l-erhâm) âyetini¹³⁸ kastederek verâsette amcanın (Hz. Abbâs), kıza göre (Hz. Fâtma) önce geldiğini ileri sürerek Abbâsîler'in hilâfette de öncelikli hak sahibi olduklarını ifade etmiş ve bu görüşü savunan şiirleri dolayısıyla yüksek miktarda ihsâna nâil olmuştur. Hz. Ali ve evlâdının intikamını almak isteyen bir kişi tarafından öldürüldüğü de söylenir.¹³⁹

Horasan doğumlu bir Kureyşli olan Ali b. Cehm (249/863-864), el-Mütevekkil'in arkadaşıdır ve Hz. Ali aleyhinde şiirler inşâd etmiştir. Abbâsîler'in üstünlüğünü, hilâfete daha lâyık olduklarını söyleyerek Hz. Ali taraftarlarına da hakaret eden bir nâsîbî idi.¹⁴⁰ Ali b. Cehm, bu özelliği dolayısıyla aynı zamanda şâirler tarafından da çok hicvedilmiştir.¹⁴¹

¹³⁴ F. S. es-Seyyid, s. 35.

¹³⁵ Miah, *The Reign of el-Mutevekkil*, s. 89; Kırkpınar, “Abbâsî Halîfesi Mütevekkil”, s. 237.

¹³⁶ es-Süyûtî, *Târîh*, s. 392.

¹³⁷ M. Şak'a, s. 43; Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı*, s. 79.

¹³⁸ Enfâl 8/75: “Daha sonra iman edenler, hicret edip sizinle beraber cihad edenler, işte bunlar da sizdendir. Aralarında rahim bağı bulunanlar Allah'ın hükmüne göre birbirlerine daha yakındır. Allah her şeyi hakıyla bilmektedir.” Ayrıca bkz. Ahzâb 33/6.

¹³⁹ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, III, 299-301.

¹⁴⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 4; Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV, 259, 263, 266, 393; Huart, *Arap ve İslâm Edebiyatı*, s. 88; Kırkpınar, “Abbâsî Halîfesi Mütevekkil”, s. 230, 238.

¹⁴¹ Kırkpınar, “Abbâsî Halîfesi Mütevekkil”, s. 231; *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, Dayf, IV, 393.

Ali-Fâtıma Evlâdı'na yönelik hiciv ve kötülüklerinden dolayı Mahmûd diye övülen ve asıl ismi Yahyâ olan Mervân el-Asğar (Mervân b. Ebü'l-Cenûb) (240/854), Hz. Ali Evlâdı'nu hicvederek el-Mütevekkil'in itimadını kazanan ve yüksek miktarda bağış alan şâirlerdendi. Hilâfetin Abbâsiler'e ait olduğunu savunması, el-Mütevekkil'i Hz. Ali Evlâdı'na üstün tutması sebebiyle hil'atler giydirilip Bahreyn ve Yemâme valiliğine tayin edilmek suretiyle taltif edilmiştir. Yine bu anlamda söylediği bir şiirden dolayı kendisine 10.000 dirhem ve paha biçilmez mücevherler hediye edilmiştir.¹⁴² Mervân b. Yahyâ Ebü's-Sımt İbn Ebü'l-Cenûb da, Âl-i Ali'ye ta'netme konusunda dedesinin yolundan gitmiş olan bir şâir olarak tavsif edilmiştir.¹⁴³ el-Mütevekkil'in yakın nedimlerinden Ebü'l-Ibr Muhammed b. Ahmed, Ali-Fâtıma Evlâdı'na karşı düşmanlıkta aşırı gitmiş ve onları hicveden çirkin şiirler yazmıştır.¹⁴⁴

Devletin resmî şâiri kabul edilen Velîd b. Ubeyd el-Buhtürî (284/897), Hz. Ali ve taraftarlarını kınayan şiirler söylemiş ve hilâfetin verâset anlamında Hz. Peygamber'in amcasının oğullarına ait olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁵ Şâir Abdüsselâm b. el-Hüseyn el-Me'mûnî'nin (383/993-994) nâsibî olduğu ileri sürülür.¹⁴⁶

Şiirinde ne teşeyyu' ne Nâsibîlik'ten iz bulunmayan ve aynı zamanda halife olan şâir İbnü'l-Mu'tezz (296/908) ise, Hz. Ali Evlâdı karşısında hilâfetin Abbâsiler'in hakkı olduğunu savunmakla birlikte hilâfet konusunda Abbâsiler ile Hz. Ali Evlâdı arasındaki kavgadan son derece rahatsızdı. Bu sebeple şiirlerinde iki hânedanın kardeş olduğunu, barış içinde yaşamaları gerektiğini savunmuş, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin için medhiyeler yazmış, Ehl-i Beyt soyundan gelenlere karşı yergilerinde daha mutedil bir çizgi takip etmeye özen göstermiştir.¹⁴⁷

E. ŞEHİRLER ÖZELİNDE NÂSİBİLİK

İslâm tarihinde bazı şehirler, topraklarında yaşanan kimi hâdiseler ve söz konusu hâdiselerin öznelere tarafından hâkim kılınan bazı inanış ve anlayışlarla birlikte anılagelmışlerdir. Bu anlamda Şam eyâleti Muâviye b. Ebî Süf-yân ve Ümeyyeoğulları'nın hilâfeti dolayısıyla Hz. Ali ve taraftarlarını sebeden nâsibîlerin yaşadığı bir şehir olarak nitelenmiştir.¹⁴⁸

¹⁴² Kırkpınar, "Abbâsî Halîfesi Mütevekkil", s. 115-116, 231, 232, 236, 237, 238.

¹⁴³ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 209.

¹⁴⁴ Kırkpınar, "Abbâsî Halîfesi Mütevekkil", s. 238.

¹⁴⁵ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV, 289-290

¹⁴⁶ ez-Zehabî, *Siyer*, XVI, 501.

¹⁴⁷ İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 143-147.

¹⁴⁸ el-Avvâd, *en-Nasb ve'n-Nevâsib*, s. 152-153.

Haccâc b. Yûsuf, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'yı mescidin kapısında cezalandırdığı esnada etrafta toplanan Şamlılar "Yalancılara lânetle" diye sesleniyorlardı; kasedtikleri "Ali b. Ebî Tâlib, Abdullâh b. Zübeyr, Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekâfî" idi. Olayın canlı tanığı A'meş'in aktardığını göre; Abdurrahmân "Allah yalancılara lânet etsin" dedikten sonra bir müddet susmuş, sonra "Ali b. Ebî Tâlib, Abdullâh b. Zübeyr, Muhtâr b. Ebî Ubeyd es-Sekâfî" diyerek, söz konusu şahsiyetleri bu şekilde ithâm etmekten kendisini korumuştur.¹⁴⁹ Bu olay Şamlılar'ın Ümeyyeogulları'nın muhâlif oldukları kişiler hakkında yerleşmiş bir duyarlılığa ulaşmış olduklarını gösteren bir örnek olarak değerlendirilebilir.

es-Sünen müellifi en-Nesâî (303/915), Dımaşk'ta bulunduğu bir sırada şehirdeki Hz Ali karşıtı nâsibîlerin çokluğunu ve muhtemelen tutumlarını gördüğünde *Hasâisu Emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib radiyallâhu anh* adında bir kitapta Hz. Ali hakkındaki hadisleri biraraya derlemiştir. en-Nesâî ömrünün son zamanlarında Dımaşk'a gitmiş ve burada bir mescidde kendisine Muâviye b. Ebî Süfyân hakkındaki görüşü sorulmuştur. Bu soruya "Muâviye kendi başını kurtarsın yeter" şeklinde cevap vermesi ise ağır bir şekilde dövülmesine sebep olmuştur. Hatta yediği bu dayığın tesiri ile hastalanınca Mekke'ye götürülmüş ve orada vefat etmiştir.¹⁵⁰

Şehirlerin mevcut hususiyetleri zamanla oturmuş ve değişmeyen bir görünüm kesbetmiştir. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr, Muhammed en-Nefsü'z-zekiyye'ye isyan ettiğinde savaş konusunda deneyimli Ca'fer b. Hanzala ile istişarede bulunmuş; o da, orduları Basra'ya sevketmesini söylemişti. Muhammed en-Nefsü'z-zekiyye'nin kardeşi İbrâhim b. Abdullâh b. Hasan, isyan maksadıyla Basra'ya ulaştığında Ca'fer b. Hanzala yine halifeye orduları Basra'ya göndermesini tavsiye etti. Halife, Basra'dan neden bu kadar korktuğunu sorduğunda Ca'fer b. Hanzala, Muhammed'in Medîne'de isyan ettiğini, Medîneliler'in harb ehli olmadıklarını, Kûfe'nin zaten halifenin denetiminde bulunduğunu, Şam'ın Âl-i Ebî Tâlib'e düşman olduklarını, geriye ise sadece Basra'nın kaldığını söylediğinde aynı zamanda şehirlerin kimliklerini de tarif etmiştir.¹⁵¹

Muhammed en-Nefsü'z-zekiyye isyan ettiğinde, halifenin istişarede bulunduğu Şamlı bir ihtiyar da, Basra'ya Şam ordusundan asker sevketmesini istemişti. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr, Şam'ın Ümeyyeogulları'nın başşehri olması ve Abbâsoğulları ile Ümeyyeogulları arasında cereyan eden çatışmalar sebebiyle çekimser davranıp Şamlılar'dan kime güveneceği konu-

¹⁴⁹ Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf* (nşr. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zerkeli), I-XIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1996, VII, 382-383; XIII, 360.

¹⁵⁰ ez-Zehabî, *A'lâmü'n-Nübelâ'*, XIV, 127, 129.

¹⁵¹ et-Taberî, *Târîh*, VII, 628-629.

sunda endişelerini dile getirmiştir. Ca'fer b. Hanzala da aynı teklifte bulunca halife bu yolu denemiş ve faydasını görmüştür.¹⁵²

Kûfe, Hz. Ali'nin hilâfet başşehri olması hasebiyle Hz. Ali taraftarlığı ile tanınır ve ve Hubb-i Ali'nin kalesi kabul ediliyordu.¹⁵³ Basra, Kaderiyye düşüncesinin hâkim olduğu bir şehir olmuştur.¹⁵⁴ Sicistan dışındaki şehirler Emevîler zamanında minberlerinde Hz. Ali'nin tel'în edildiği şehirler olarak nasbdan nasiblerini almışlardır.¹⁵⁵ Hâricîler de nasb düşüncesinin bir parçası kabul edildiğinde bu şehirlerin sayısı artmaktadır.¹⁵⁶

Şehirlerin taraftarlık noktasında öne çıkan birer kimlikleri olduğu gibi aynı şehrin içinde farklı mescidlerin de o mescidde toplanan cemaatin baskın özelliği bakımından bir mezheble anılması mümkün olabiliyordu. Mesele; eş-Şeyh el-Muammer Ebû Abdullâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Muhammed b. Habîb el-Kâdisî el-Bağdâdî (447/1056), Bağdad'daki Berâsâ Mescidi'nde imlâ meclisi ihdâs ederdi. Bu mescid Râfizîler'in yoplandığı bir yerdi. Onlara şöyle söylemiştir: "Nevâsıb, benim Mansûr Câmii'nde Ehl-i Beyt'in faziletlerine dair rivâyette bulunmama mânî oldular." Sonra Râfizîler Şarkıyye Mescidi'nde onun yanında toplanmışlardır.¹⁵⁷

Şamlıların nâsibî kabul edilmesi ve bu sebeple onlardan hadîs rivâyeti alınmaması düşüncesi eleştirilmiştir. Bu takdirde Bütün Iraklılar'ın da Şîî kabul edilerek hadîslerinin alınmaması söz konusu olabilecektir.¹⁵⁸

Abbâsî ihtilâlinin hazırlık sürecinin ikmâl edildiği Horasan eyâleti ise, Ehl-i Beyt'e ilgi duyan mevâlinin merkezi olmuş ve bölgede kuvvetli bir Hâşimî taraftarlığının mevcut olduğu tespit edilmiştir.¹⁵⁹

F. NÂSİBİLİĞİN MEZHEBÎ TUTUCULUĞA DÖNÜŞMESİ

Hz. Ali taraftarlığı ve karşıtlığı zaviyesinden bakıldığında; Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile neş'et eden mezheplerden birisi Nâsibiyye bir diğeri onun zıddı Râfıza olmuştur. Havâric ise Nâsibiyye'nin alt kolu kabul edilmiştir.¹⁶⁰ Bir fırka olarak İmâmiyye'den daha önce ortaya çıkan Zeydiyye ise, itikâdî

¹⁵² et-Taberî, *Târîh*, VII, 629.

¹⁵³ Topgül, "Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu' (Şîilik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış", s. 53-56.

¹⁵⁴ el-Avvâd, *en-Nasb ve'n-Nevâsıb*, s. 152-153.

¹⁵⁵ el-Avvâd, *en-Nasb ve'n-Nevâsıb*, s. 153-154.

¹⁵⁶ Geniş bilgi için bakınız: el-Avvâd, *en-Nasb ve'n-Nevâsıb*, ss. 155-172.

¹⁵⁷ ez-Zehabî, *Siyer*, XVIII, 12.

¹⁵⁸ Muhammed el-Emîn eş-Şenkaytî, *el-Ehâdisü'n-Nebeviyye fi Fezâili Muâviye b. Ebî Süfyân*, I, 11.

¹⁵⁹ Nadir Karakuş, *Ebû Müslim el-Horasani Kişiliği ve Faaliyetleri*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996 (doktora tezi), s. 68.

¹⁶⁰ ez-Zehabî, *Siyer*, XI, 236; Yusuf Ziya Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî Mîlel ve Nihal üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl*, Yay. Haz. Murat Memiş, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002, s. 123.

görüşlerindeki itidal gereği, Nâsibîlik meselesine İmâmiyye'nin baktığı gibi bakmamıştır. Bu yüzden İmâmiyye mensupları imâmet konusundaki itikâdî duruşları sebebiyle Zeydîler'i de Nâsibîlik'le ithâm etmişlerdir. Hatta bazı İmâmî âlimlerin, İmâmiyye'nin kendi çizgisi (on iki imam anlayışı) dışındaki Ehl-i Beyt mensuplarını dahi Nâsibîlik'le ithâm etmeleri dikkati çekicidir. Zeyd b. Ali'nin (122/740) *Müsned*'inde zikredildiğine göre; Zeydî olan Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vâsîf'i kimlerin tenkit ettiği sorusuna Yahyâ b. Müsâvir'in, "Onu ancak Râfîzî veya Nâsibî ta'n eder" şeklinde verdiği cevabı bu konuda bir örnek teşkil eder.¹⁶¹

ez-Zehebî ilk asırda, Sıffın Savaşı'ndan sonra Müslümanların üç kısma ayrıldığını söyleyerek şu tespiti yapmaktadır: "1. Ehl-i Sünnet: İlim sahiple-ridir. Hz. Ali ve Ehl-i Beyt de dahil olmak üzere sahâbeyi severler. 2. Şîa: Hz. Ali ile savaşanlardan teberrî edip onların aleyhinde konuşurlar. Hatta onların Müslüman olmakla birlikte bâğî ve zalim olduklarını kabul ederler. 3. Nevâsib: Sıffın günü Hz. Ali ile savaşanlardır." ez-Zehebî, kendi zamanındaki durumu açıklarken, o gün, Muâviye b. Ebî Süfyân ve taraftarlarını kâfir kabul eden Şîiler tanıdığını; fakat ashâbı, Hz. Ali'yi ve taraftarlarını küfürle ithâm eden bir nâsibî ile karşılaşmadığını söyler. Ona göre mevcut nâsibîler, sadece Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e sebb ve buğz etmektedirler. Yine ez-Zehebî, o günkü Şîa'nın cehâlet ve düşmanlıklarından dolayı sahâbeyi tekfir ederek onlardan teberrî ettiklerini de belirtmektedir. Ayrıca, zamanında nevâsibın sayıca az olduğunu da zikretmektedir.¹⁶²

ez-Zehebî'nin bu ifadelerinden de anlaşıldığı gibi; Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e taraftar olanlar, Ehl-i Beyt'in hakkı olan hilâfeti gasp ettikleri veya en azından gasp edilmesine göz yumdukları iddia ve ithâmıyla, sahâbenin geneline hücum etmek suretiyle nâsibîliğin çerçevesini daha da genişletmişler ve artık, hilâfetin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e ait bir hak olup gasp edildiğini ileri sürenler Râfîzî, buna karşı çıkanlar da Nâsibî olarak tarif edilmişlerdir. Her iki cenah da birbirlerine bu olumsuz nitelemelerle yaklaşmışlardır. Râfîzîler, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i sevenleri nâsibî olmakla suçlarlar. Çünkü onlara göre ikisini seven, Hz. Ali'ye buğzetmiş olur; Hz. Ali'ye buğzeden ise doğrudan nâsibî kabul edilir.¹⁶³

İmâmî literatüründe İmâmî olmayan bütün Müslüman fert ve topluluklar genel bir nitelemeyle Ehlü'l-hilâf olarak adlandırılırlar. İmâmiyye'nin kendisi dışındakilere ilişkin nitelemeleri içinde en şedit ve dışlayıcı olanı ise "en-nâsibe" tabiridir. İmâmiyye'ye göre bu ıstılâh, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir

¹⁶¹ Zeyd b. Ali, *el-Müsned*, I, 9.

¹⁶² ez-Zehebî, *Siyer*, (Yezid b. Velîd başlığının öncesi.)

¹⁶³ İbnü'l-Vezîr, *el-Avâsım*, IV, 155.

ve Hz. Ömer'e üstünlüğünü inkârın ve onun Hz. Peygamber'in vasîsi olduğunu reddetmenin yanı sıra; Hz. Ali'den, bütün Ehl-i Beyt'ten ve İmâmîyye Şîası'ndan nefreti içermektedir.¹⁶⁴ Halbuki; Nâsibe'nin ilk mensupları Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan Hâricîler ve hilâfeti zorla Hz. Ali'nin ve Hz. Hasan'ın elinden alan Emevî yöneticileri idi. Nâsibîliğin çıkış noktası ise tamamen siyasî sebeplere dayanıyordu. Zira Muâviye b. Ebî Süfyân, iktidarı ele geçirmek için meşrû halifeye karşı gayr-i meşrû hile ve yöntemlere başvurmuş ve Hâricîler de mesnedsiz birtakım iddialarla Hz. Ali'ye baş kaldırmışlardı.

İmâmîyye'nin gelişim çizgisine bakıldığında görülmektedir ki; ilk mensuplarını Emevîler'in ve Hâricîler'in oluşturduğu "nâsibe", İmâmî itikâdın unsurları şekillendikten sonra; ilk dönemdeki Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı oluşan bu siyasî muhâlefeti ifade etmekten farklı bir içeriğe bürünmüş ve imâmetin itikâdî kapsamına bağlı olarak neredeyse imâmet anlayışına karşı olan herkese izâfe edilmeye başlamıştır. Bazı İmâmî fakîhler, Ehlü'l-hilâf'tan olup ama nâsibî olmayanların varlığını kabullenmekle birlikte, onların da bu dünyada Müslüman olarak muâmele görseler dahi imâmet anlayışını benimsemedikleri için Allah nazarında mü'min olarak değerlendirilemeyeceklerini ifade etmişlerdir. Nâsibe'ye gelince; onlar bu dünyada gerçek küfür (küfr-i vâkî'î) içerisindedirler. Nâsibe'nin necâseti hususunda İmâmî fukahâ arasında ittifak mevcutsa da; Ehlü'l-hilâfın durumu konusunda çelişkili görüşler bulunmaktadır. Fakat yine de birçok fakîh onların da necis olduğunu düşünmektedir.

İmâmîyye'nin hadîs kitaplarında; ilk dönemde Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt mensuplarına karşı olan muhâlefetin içeriği ne olursa olsun, muhalefette bulunanların neredeyse hepsi nâsibe olarak değerlendirildiği gibi; o dönemde meydana gelen hâdiseler, şahıs ve mekanlarla ilgili abartılı bir hadîs uydurmaçılığının varlığı da dikkat çekicidir. Uydurma hadîsler, Ehl-i Beyt taraftarı olduğunu iddia edenler tarafından üretildiği gibi, karşı görüşte olanlar da muhtemelen Şîa mensupları tarafından ashâbın geneline yöneltilen eleştiri, saldırı ve hatta küfür ithâmı sebebiyle savunmacı bir tutum içine girmişlerdir. Bu yüzden hilâfet tartışmaları ve ilk dönemdeki siyasî hâdiselerin yanı sıra; Cemel ve Siffin savaşları ve Kerbelâ hâdisesi gibi fırkalaşma ve mezhebleşme olgusuna hizmet eden olaylarla ilgili rivâyetlerin çok dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi bir zarûrettir.¹⁶⁵

İmâmîyye içerisinde nâsibe kavramını ilk olarak Şeyh Sadûk'un (381/991) tanımladığı bilinmektedir. Şeyh Sadûk'un açıklamalarına göre; nâsibî, "Ehl-i

¹⁶⁴ Hasan en-Necefî, *Cevâhiru'l-Kelâm fî Şerhi Şerâi'l-İslâm*, Nefes 1379/1959, VI, 63-68.

¹⁶⁵ Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadîsler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 32-39.

Beyt'e kızan ve onlara zulmeden kişiler"dir. Zaman içinde tanımın kapsamı genişletilmiş ve nâsıbî kimliğine, Ehl-i Beyt'i sevenler de dahil edilmiştir. Şeyh Müfid (413/1022) nâsıbînin kestiğinin helal olup olmayacağı konusunu ele alırken nâsıbîleri ikiye ayırmış ve Hz. Ali ve evlâdının imâmetini kabul hakkında bilgisi olmayan ama onları sevenlerin kestiklerinin yenilebileceğine; ama Hâricîler'in ve Ali-Fâtıma evlâdına açıktan düşmanlık besleyenlerin kestiklerinin haram olduğuna hükmetmiştir. Şeyh Müfid, bu ayırmadan yola çıkarak Hz. Ali ve Ehl-i Beyt muhâlif ve düşmanı olan nâsıbînin tekfir edilmesi gerektiğini söylemektedir.¹⁶⁶ Allâme Meclisî (1110/1698), Yusuf el-Bahrânî (1186/1772) ve muâsır İmâmîlerden Hüseyin el-Hillî, Ca'fer Sübhânî gibi fakihlere göre ise; zaman içerisinde nâsıbî kavramının kapsamına İmâmîyye'nin imâmet anlayışını kabul etmeyip buna karşı olan herkes ve Şiîlere düşmanlık besleyenler de dahil edilmiştir.¹⁶⁷

İmâmî fakîhlere göre nâsıbî, hem zâhirî hem de bâtinî olarak necâset taşımaktadır. Bu yüzden o, sadece dış görünüşünde necis olan köpekten daha pistir. Nâsıbî imamın arkasında namaz kılmak câiz olmadığı gibi; Hz. Ali'nin velâyetini kabul etmekle birlikte onun düşmanlarıyla yollarını ayırmayan birisinin arkasında da namaz kılmak yasaktır. Takiyye ve korku durumunda nâsıbî bir imamın arkasında namaz kılmak durumunda kalırsa, imam Kur'ân âyetlerini okurken, kişi içinden sesini yükseltmeden sanki kendisi münferiden kılıyormuş gibi kırâat, rükû ve secdeleri yerine getirmelidir.¹⁶⁸ İmâmî erkek açıkça Ehl-i Beyt'e nefretini izhâr eden bir nâsıbî kadınla kesinlikle evlenemez. Nâsıbî olduğu daha sonra ortaya çıkan bir kadın da derhal boşanmalıdır. İmâmîyye fikhında nâsıbîlere ait son derece ciddi hükümler mevcuttur.¹⁶⁹

Hz. Ali döneminde Cemel ve Sıffin savaşlarında meşrû halifeye isyan edilmesi ile ortaya çıkan ve hilâfetin Hz. Hasan'ın elinden zorla alınıp elîm Kerbelâ fâciasında Hz. Hüseyin'in şehâdetiyle doruk noktasına ulaşan Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı uygulanan kötü muâmele ve zulmün, iktidardan memnun olmayan kitleler nezdinde tepki doğurması beklenen bir sonuçtu. Abbâsîler döneminde de Ehl-i Beyt'e yönelik olumsuz tutum ve davranışların devam ettiği görülmüştür. Hem Ümeyyeoğulları hem de Abbâsoğulları, zâlim idareye karşı muhâlefetin ortak buluşma noktası ve kendi meşrûiyetlerini tehdit eden en önemli güç odağı olarak gördükleri ve kitlelerin etra-

¹⁶⁶ Hanifi Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler İlk Dönem Şii Kaynaklarda Sünnî Algısı*, Mana Yayınları, İstanbul 2016, s. 210-211.

¹⁶⁷ Şahin, *Şiilerin Gözüyle Sünnîler İlk Dönem Şii Kaynaklarda Sünnî Algısı*, s. 212-215.

¹⁶⁸ Şii fikhına göre nâsıbînin necisliği ve ibadetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Hilmi Kemal Altun, "Nâsıbî Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (PAUİFD), 7 (2) 2020: 1198-1230 PAUİFD, 7 (2), 2020, ss. 1217-1222.

¹⁶⁹ "Nâsıbî Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme", s. 1219-1220.

fında saygı ve istekle toplandıkları Ehl-i Beyt'e karşı zulüm ve sebbetme geleneğini ısrarla sürdürdüler. Bu şekilde iktidarlarını koruyabileceklerini düşündüler. Fakat bu siyaset, tam aksi istikamette, bir taraftan Emevîler'e karşı muhâlefeti daha da güçlendirirken, başta Şîa'nın siyasî ve daha sonra dinî teşekkülü olmak üzere, diğer birçok fırka ve mezhebin oluşmasına yol açtı. İşte tam da bu noktada, görüşleri şekillenmeye başlayan Şîa, Ehl-i Beyt'e karşı muhâlefet ve zulümde aşırıya giden Emevîler'i, bazı Abbâsî halifelerini ve yandaşlarını bu eylemleri sebebiyle Nâsibîlik'le suçlamaya başladı.

Emevîler, Abbâsîler ve Hâricîler gibi bazı kesimlerin Ehl-i Beyt'e karşı olan bu tutumlarının İslâm toplumunun ana bünyesini oluşturan ve daha sonra Ehl-i Sünnet olarak isimlendirilecek kitle tarafından tasvip edildiği düşünülmemelidir. Bilakis onlar da âdil olmayan bu uygulamaların mağduru idiler. Bilindiği üzere; ilk dönem nâsibîlerinin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e yönelttikleri amansız düşmanlık ve zulümleri, İslâm toplumunda ciddi mânâda bir Hz. Ali ve evlâdı taraftarlığının doğmasına ve kuvvetle gelişmesine yol açtı. Ancak; Râfizîler'in Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i gâsıb olarak nitelermeleri ve İmâmîyye'nin ashâb-ı kirâm aleyhindeki tutumları Müslümanlar arasında önce nâsibe-râfıza, sonra Sünnî-Şîi ayrışmasına sebep oldu. Şîa'nın Hz. Peygamber'in ashâbının tamamını tekfir etmesi, toplumun diğer kesiminin sahâbîlere olan ihtirâmı ve fazîletlerini zikretmeleri, sanki Ehl-i Beyt'e muhâlefet gibi algılandı. Bu etki-tepki ilişkisi savunmacı anlayışları beraberinde getirdi ve Ehl-i Sünnet Hz. Osman, Muâviye b. Ebî Süfyân ve Yezîd'i de içine alacak şekilde ashâbı koruma zırhı altına alan bir tutum sergilerken Şîa, Hz. Ali ve imamları masûm addetti. Sonuçta bu iki yaklaşım karşılıklı olarak birbirini beslemiştir.

SONUÇ

Bütün bu değerlendirmelerden ortaya çıkan sonuç şudur; ilk dönemde Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e ilk olarak Emevîler ve Hâricîler tarafından gösterilen muhâlefet tamamen siyasî sâiklerle ortaya çıkmış olup henüz teşekkül etmeyip, Râfizîlik veya ilk Şîilik olarak isimlendirilen Şîa'nın, bu muhâlefete ilişkin Nâsibîlik adı altında ortaya koydukları tepki de itikâdî boyuttan yok-sundu. Söz konusu tepkinin en önemli unsurunu, hilâfetin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in hakkı olduğu, onların bu yüzden haksızlık ve zulme maruz kaldıkları ve iktidarın zorla ve hileli yöntemlerle ellerinden alındığı düşüncesi oluşturuyordu. O dönemdeki muhalefet de özellikle Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra, Ehl-i Beyt mensupları etrafında siyasî otoriteye karşı kenetlenmeyle başladı. Özellikle İmâmîyye'nin imâmet anlayışı ana hatlarıyla teşekkül ettikten sonra ise, Ehl-i Beyt'e karşı muhâlefetin çerçevesi daha çok dinî bir zeminde değerlendirildi. Bu noktadan itibaren Nâsibîlik,

Ehl-i Beyt'e karşı siyasî bir muhâlefet olmaktan çıkıp İmâmîyye'nin on iki imam anlayışına karşı çıkanlara ad olmaya başladı.

İslâm tarihi boyunca nâsibe-râfıza ve Ehl-i Sünnet-Şîa ekseninde ortaya çıkan temel itikâdî ayrışma ve müntesibler arasındaki çatışma, Müslümanlar'ın tevhidi üzerinde yıkıcı tesirler oluşturmuştur. Bu tartışmaların mihvârinde ise, salâtü selâmın muhatabları olan Âl-i Muhammed ve ashâb-ı güzîn yer almaktadır. Halbuki; tevhidin özünü de Ehl-i Beyt ve sahâbenin birlikteliği ve önderliği oluşturmaktadır. İslam toplumunun olması gerekli ve arzu edilen tesânüdü sağlayabilmesi ancak karşılıklı suçlama ve savunmacı tutumların aşılabilmesi ile mümkündür. Bunun için de; Ehl-i Beyt ve sahâbe hakkında tarafsız bilginin ortaya konması, konularının Asr-ı Saâdet sonrası yaşanmış olaylardan âzâde tespit edilmesi, mezhep müdafaası yapmak adına ashâbın birbirine karşı kullanılmaması, Hz. Ali ve Muâviye b. Ebî Süfyân karşılaşmasında Hz. Ali'nin haklı oluşunun Ehl-i Sünnet itikâdına uygun ibrâz edilmesi gerekli adımlar olarak öngörülebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih, *el-Ikdü'l-Ferîd*, Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, I-VII, Kahire 1953.
- Altun, Hilmi Kemal, "Nâsibî Kavramı Üzerine Tahlil ve Değerlendirme", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (PAUİFD), 7 (2) 2020: 1198-1230 PAUİFD, 7 (2), 2020.
- Âşıkutlu, Emin, "Cerh ve Ta'dîl", *DİA*, VII, 394-401.
- Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001.
- Atvan, Hüseyin, *Şuarâü'd-Devleteyn el-Emeviyye ve'l-Abbâsiyye*, Dârü'l-Ceyl, 2. bs., Beyrut 1981.
- Aycan, İrfan, "Mus'ab b. Zübeyr", *DİA*, XXXI, 227.
- Bedr b. Nâsir b. Muhammed el-Avvâd, *en-Nasb ve'n-Nevâsib: Dirâse Târîhiyye Akadîyye*, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, Riyad 1433.
- el-Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ, *Ensâbü'l-Eşrâf* (nşr. Suheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zerkeli), I-XIII, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1417/1996.
- Bozkurt, Nahide, *Halife Me'mun Dönemi ve İslâm Kültür Tarihindeki Yeri*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991 (doktora tezi).
- Bozkurt, Nebi, "Taş", *DİA*, XL, 141.
- Bulut, Halil İbrahim, "Râfizî-Nâsibî İddiaları Arasında İmam Şâfiî", *Geleneksel ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şâfiî* (edt. Mahfuz Söylemez), ss. 533-546, Ankara 2014.
- Çakan, İsmail Lütfi, "Cûzcânî, Ebû İshâk", *DİA*, VIII, 97-98.
- Dayf, Şevki, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I (3. bs.), II (7. bs.), III (6. bs.), IV (2. bs.), V, Dârü'l-Meârif, Kahire, ts.
- ed-Dûlâbî, *Kitâbü'l-Künâ ve'l-Esmâ*, I-II, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. bs., Beyrut 1403/1983.
- Durmuş, İsmail, "İbnü'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 143-147.

- Ebû Mansûr, Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa* (thk. Ahmed Abdülalim el-Berduni), I-XV, ed-Dâru'l-Misriyye, Kahire [t.y.]
- Elmalı, Hüseyin, "Di'bil", *DİA*, IX, 280.
- Elmalı, Hüseyin, "Dîkülcin", *DİA*, IX, 294-295.
- Ergin, Ali Şakir, "Cemîl", *DİA*, VII, 325.
- el-Fâsî, Ebü't-Tayyib Muhammed b. Ahmed b. Alî, *el-İkdu's-Semîn fi Târîhi'l-Beledi'l-Emîn* (nşr. Muhammed Abdulkâdir Aţâ), I-VIII, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998.
- Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.
- Gönül, Mehmet -Onur Altıntuğ, "Dinler ve Mûsikî", *İstem*, Yıl: 12, Sayı: 24 (2014), s. 43-62.
- Güç, Ahmet, "Put", *DİA*, XXXIV, 365.
- Hasan en-Necefî, *Cevâhiru'l-Kelâm fi Şerhi Şerâii'l-İslâm*, Nefec 1379/1959.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Târîhu Bağdâd* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-XVI, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1422/2002.
- Huart, Clément, *Arap ve İslâm Edebiyatı* (trc. Cemal Sezgin), Tisa Matbaacılık, Ankara, ts.
- İbn Düreyd, Muhammed b. Hasan, *el-İştikâk* (thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hâncî, Mısır 1378/1958.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimeşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (nşr. Alî Şîrî), Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-Arabî, 1408/1988.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2. Baskı, Beyrut 1418/1997.
- İbn Meymun, *Delâletü'l-Hâirîn* (yay. haz. Hüseyin Atay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1972.
- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî, *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile* (nşr. Abdurrahmân b. Süleymân el-Useymîn), I-V, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1425/2005.
- İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâti'l-Kübrâ: el-Kismü'l-Mütemmim li Tâbi Ehlî Medîne ve min Ba'dihim* (thk. Ziyâd Muhammed Mansûr), Dârü Sâdır, Medine 1403/1983.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî, *et-Tedmüriyye: Tahkiku'l-İsbât li'l-Esmâi ve's-Sifât ve Hakikatü'l-Cem' beyne'l-Kader ve'ş-Şer'* (nşr. Muhammed b. Avde es-Sa'vî), Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 1421/2000.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen, *Târîhu Dimeşk* (nşr. Amr b. Ğurâme el-Umrevî), I-LXXX, Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed, *Ğâyetu'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ'* (nşr. nşr. Gotthelf Bergstraesser), I-III, Mektebetü İbn Teymiyye, Bergstraesser 1351/1932.
- İbnü'l-Esrî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh* (thk. C. Johannes Tornberg), I-XIII, Dâru Sâdır, Beyrut 1399/1979
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Misrî, *et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi'is-Sahîh*, I-XXXVI, Dimaşk 1429/2008.
- İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Ömer b. Alî b. Ahmed el-Misrî, *Muhtasarı Telhîsi'z-Zehabî* (nşr. Cilt I-II: Abdullâh b. Hamd el-Leheydân; Cilt III-VII: Sa'd b. Abdillâh b. Abdulazîz Âl Hamiyyed), I-VIII (fihrist cildiyle birlikte), Dâru'l-Âsime, Riyâd 1411/1990.

- İbnü'l-Mülakkın, Ömer b. Alî b. Ahmed el-Misrî, *el-Bedru'l-Munîr fî Tahrîci'l-Ehâdis ve'l-Âsârî'l-Vâkia fi's-Şerhi'l-Kebîr* (nşr. Mustafa Ebû'l-Ğayt), Abdullâh b. Süleymân, Yâsir b. Kemâl), I-IX, Dâru'l-Hicre, Riyâd 1425/2004.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm el-Yemenî, *er-Ravdu'l-Bâsim fi'z-Zebbi an Seneti Ebi'l-Kâsım*, I-II, Dâru 'Âlemi'l-Fevâid.
- İbnü'l-Harîrî, Ahmed b. Ali b. el-Mağribî, *Kitâbü Müntehabî'z-zamân fi târihi hulefâi ve'l-ulemâi ve'l-a'yân* (thk. Abdüh Halife), I-II, Dâru İştâr, Beyrut 1993.
- İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdullâh Muhammed b. İbrâhîm el-Yemenî, *el-Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z-Zebb an Sünneti Ebi'l-Kâsım* (nşr. Şuayb el-Arnaut), I-IX, Müessesetü'r-Risâle, 2. bs., Beyrut 1992.
- Kaçalin, Mustafa S., "Mütercim Âsım Efendi", *DİA*, XXXII, 200-202.
- Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadîsler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Karakuş, Nadir, *Ebû Müslim el-Horasanî Kişiliği ve Faaliyetleri*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996 (doktora tezi).
- Karlığa, Hacı Bekir, "Delâletü'l-Hâirîn", *DİA*, IX, 123.
- Kazancı, Ahmet Lütfi, *Abdülmelik b. Mervân 23/643-86/705*, ts.
- Kılıçlı, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuûbiyye*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992.
- Kırkpınar, Mahmut, "Abbâsî Halîfesi Mütevekkil ve Dönemi (232-247/847-861)", MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1996 (doktora tezi).
- Küçük, Raşit, "İbn Ebû Âsım", XIX, 422-423.
- el-Kütübî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-Zeylû Aleyhâ* (thk. İhsân Abbâs), I-V, Dâru Sâdır, Beyrut 1973.
- Lexicon*, III, 5191-5192.
- Meşkûr, Cevad, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, Ankara Okulu, Ankara 2011.
- Mevsûâtü Târîhi İbn Maîn: Rivâyetü İbn Muhriz an Yahyâ b. Maîn (Ma'rifetü'r-Ricâl) (nşr. Muhammed es-Seyyid Osman), I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- Miah, M. Shamsuddin, *The Reign of el-Mutevekkil*, Asiatic Society of Pakistan, Dacca 1969.
- Muhammed el-Emîn eş-Şenkaytî, *el-Ehâdisü'n-Nebeviyye fî Fezâili Muâviye b. Ebi Süf-yân*.
- Mustafa b. Şemseddin el-Karahisârî Ahterî, *Ahterî-i Kebîr*, Ârif Efendi Matbaası, Dersaadet 1321.
- Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2013, I, 685.
- Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şûh Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, TDV Yayınları, Ankara 1993.
- Öz, Mustafa, "Nâsibe", *DİA*, XXXII, 393-394.
- Sarı, Mevlüt, *Mevârid*, 1520-1521.
- es-Semhûdî, Ali b. Abdullah, *Vefâü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafâ (s.a.s)*, I-II, Matbaatü'l-Âdâb ve'l-Müeyyid, Mısır 1326.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn, *Târîhu'l-Hulefâ'* (thk. eş-Şeyh Kâsım eş-Şemâi er-Rifâi eş-Şeyh Muhammed el-Osmânî), Dâru'l-Kalem, Beyrut 1406/1986.
- Şahin, Hanifi, *Şiîlerin Gözüyle Sünnîler*, Mana Yayınları, İstanbul 2016.
- eş-Şak'a, Mustafa, *eş-Şi'r ve's-Şü'arâ'*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 6. bs., Beyrut 1986, s. 599-601, 608, 615-619.

- Şemsüddîn İbn Muflih, Ebû Abdullâh Muhammed b. Muflih b. Muhammed er-Râmîni el-Hanbelî, *Usûlu'l-Fıkh* (nşr. Fehd b. Muhammed es-Sedeħân), I-IV, 1420/1999.
- Şerhu Dîvânî'l-Ferezdak (haz. İliyyâ el-Hâvî), eş-Şirketü'l-Âlemiyye li'l-Kitâb, 2. bs. et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), I-XI, Dâru Süveydân, Beyrut, ts.
- Topgöl, Muhammed Enes, "Bir Cerh Sebebi Olarak Teşeyyu' (Şilik Eğilimi) Kavramına Tarihsel Bir Bakış", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2012/1), 47-76.
- Uyar, Gülgün, *Ehl-i Beyt*, İFAV, 2. bs., İstanbul 2007.
- Yaşaroğlu, Hasan, *Muhtar es-Sekafi*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991 (yüksek lisans tezi).
- Yavuz, Yusuf Şevki -Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî", *DİA*, XX, 543.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İbn Kuteybe", *DİA*,
- Yavuz, Yusuf Şevki, "el-İhtilaf", *DİA*, XXI, 569.
- Yörükân, Yusuf Ziya, *Ebü'l-Feth Şehristânî Milel ve Nihal üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl*, Yay. Haz. Murat Memiş, Kültür Bakanlığı, Ankara 2002.
- Yüksel, Azmi, "Ahtal", *DİA*, II, 183.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ Hüseyinî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-X, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire 1306.
- ez-Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm* (nşr. Beşâr Avvâd Ma'rûf), I-XV, Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, Beyrut 2003m.
- ez-Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz, *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl* (nşr. Muhammed Rıdvân, vdğr.), I-V, Müessesetü'r-Risâle, Dimeşk 1430/2009.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz, *Dîvânü'd-Duafâ' ve'l-Metrûkîn ve Halkun mine'l-Mechûlîn ve Sıkâtun fihim Lîn* (nşr. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî), Mektebetü'n-Nahdetü'l-Hadîse, Mekke 1387/1967.
- ez-Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kâymâz, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'* (nşr. Suayb el-Arnâvut), I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- Zeyd b. Alî, *el-Musned*.
- ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim* (thk. Züheyr Fethullah), I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1990.